

บทที่ 4

การพัฒนาแบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้ การเกษตรบ้านคลองทุเรียน

หากเราพิจารณาความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมปัจจุบันกับอดีต คนในสังคม “เก่า” จะมีความหนักแน่นและมีพลังมากกว่าคนในสังคมปัจจุบัน เห็นได้จากประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ล้วนประสานเชื่อมโยงพวกเขาเข้ากับสังคมที่ล่วงมาแต่ไม่ได้ผ่านเลย จิตวิญญาณของบรรพบุรุษได้รับการสืบทอดด้วยความยำเกรง ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น จนกลายเป็นเอกภาพ (เสรี พงศ์พิศ, 2536, หน้า 35)

จิตสำนึกแห่งอดีตที่ยังฝังแน่นอยู่ในวิถีชีวิตและแนวคิดของพวกเขา นั้น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบภายนอกเป็นปกติวิสัยที่เกิดขึ้นในลักษณะการปรับเปลี่ยนตาม ธรรมชาติทางสังคม การเปลี่ยนกระบวนทรรศน์ หรือวิถีคิด วิธีให้คุณค่าและวิธีปฏิบัติ อันมีรากฐานอยู่บนกระบวนทรรศน์ใหม่พร้อมกับแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งลดทอน ความเป็นจริงไปสู่สิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยวิธีการของตน แยกความเป็นจริงออกเป็นชิ้นส่วน ตั้งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบ โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองแบบใหม่ กระบวนทรรศน์ใหม่นี้มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะในสังคมเมืองและในหมู่ผู้ที่ “มีการศึกษา” อีกต่อไป แต่ได้แพร่ขยายออกไปสู่หมู่บ้านชนบท ชุมชนสังคม “เก่า” (เสรี พงศ์พิศ, 2536, หน้า 36)

สังคม “เก่า” ในปัจจุบันยังสามารถสัมผัสได้ ในสังคมชนบท หมู่บ้าน เราจะต้อง ช่วยกันรักษาแบบแผนอันดั้งเดิมไว้ มิให้กระบวนทรรศน์ใหม่นั้นครอบงำจนหมดสิ้น กรณีของประเทศไทยนั้นสภาพการณ์ยังดีกว่าประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ที่ชุมชนหมู่บ้าน ไทยยังมิได้ถูกระบวนการพัฒนากระแสหลักทำลายล้างลงอย่างสิ้นซาก แม้ว่าความเป็น ชุมชนของหมู่บ้านไทยจะเสื่อมสลายลงตามลำดับก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ยุค ของการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็น ต้นมา (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร อ่างถึงใน เสาวภา เดชาภิมณฑ์, 2544, หน้า 52)

ความเป็นชุมชนสังคม “เก่า” ก็คือหมู่บ้าน เพราะหมู่บ้านเป็นตัวหล่อเลี้ยงความรู้สึกของความเป็นชุมชนไว้ หากหมู่บ้านล่มสลายความเป็นชุมชนก็หมดสิ้นไปพร้อมกัน วัฒนธรรมหมู่บ้านไทยที่สำคัญ เช่น วัฒนธรรมการพึ่งตนเอง มีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง มีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ มีวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ เป็นของตนเอง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การให้ความสำคัญของชุมชนเหนือบุคคล มีความรู้สึก ความคิด ที่ต่อต้านหรือปฏิเสธอำนาจรัฐ ที่เรียกว่าอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อ่างถึงใน เสาวภา เศษกริมณฑ์, 2544, หน้า 53)

จากการศึกษาแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง โดยเน้นการพัฒนาทางการเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น มีประเด็นในการศึกษา ดังนี้

1. โครงสร้างการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของบ้านคลองทุเรียน อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
2. ความเป็นมาของแนวคิดในการเริ่มสร้างแหล่งเรียนรู้
3. การเปลี่ยนแนวความคิด เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน
4. วนเกษตร ทางเลือกเกษตรกรรมยั่งยืน ที่แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค)
5. กระบวนการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น
6. แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) สร้างการเรียนรู้ให้กับท้องถิ่น ผสมผสานการฟื้นฟูระบบนิเวศป่ากับวิถีการผลิตตามแนวทางเกษตร กรรมยั่งยืน โดยใช้รูปแบบวนเกษตร
7. ศักยภาพในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง
8. เรียนรู้เชื่อมโยงพลังงาน กับคุณค่าวิถีชีวิต
9. สุขภาพวิถีไท ยังเป็นที่พึ่งพาได้
10. ศักยภาพการพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

โครงการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของบ้านคลองทุเรียน อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา

พื้นที่ทางทิศเหนือของเทือกเขากำแพง ที่เป็นเทือกเขาที่เปรียบเสมือนกำแพง บกอาณาเขตของอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ด้านอำเภอวังน้ำเขียว และอำเภอปากช่อง (บางส่วน) ของจังหวัดนครราชสีมา พื้นที่ดังกล่าว คือ อาณาบริเวณของป่าเขาภูหลวง ป่าดงพญาเย็น และป่าเขาภูหลวงในปัจจุบัน ซึ่งในอดีตเคยเป็นส่วนหนึ่งในตำนานเล่าขาน อันไม่รู้จบของดงพญาไฟถึงดงพญาเย็น และเขาใหญ่

พื้นที่ป่าดงดิบชื้นสลับกับป่าดงดิบแล้ง บนเทือกเขาที่สลับซับซ้อน เคยเป็น แหล่งอาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด และอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้มีค่ามหาศาล เช่น ไม้มะค่าโมง ยางนา หวาย ไม้หอม เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งกำเนิดลุ่มน้ำที่สำคัญ 2 ลุ่มน้ำ ที่หล่อเลี้ยงชุมชนอีสานใต้หลายจังหวัด คือ ลุ่มน้ำลำตะคอง และลุ่มน้ำลำพระเพลิง ซึ่งไหลรวมเป็น “แม่น้ำมูล” อีกต่อหนึ่ง

เนื่องจากพื้นที่สลับซับซ้อนของภูเขา ซึ่งปกคลุมด้วยป่าดงดิบ จึงทำให้มีหน้าดินบาง และเมื่อรวมเข้ากับสภาพความลาดเอียงของพื้นที่ จึงมีโอกาสูงที่หน้าดินจะถูกชะล้าง โดยวิธีต่าง ๆ

พื้นที่ดงพญาเย็นส่วนหนึ่งจำนวน 1,356,000 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อจังหวัด นครราชสีมา ปราจีนบุรี นครนายก และสระบุรี ถูกประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติแห่งแรก ของประเทศชื่อว่า “อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่” โดยนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ผู้มีบทบาท สำคัญในเวลานั้นในการผลักดันให้รัฐบาลประกาศพื้นที่อนุรักษ์ ที่ถือว่าอยู่ใกล้กรุงเทพฯ มากที่สุด คือ ประมาณ 200 กิโลเมตร

การตั้งชุมชนรอบป่าเขาใหญ่ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน

พ.ศ. 2498 หม่อมหลวงปรัชญากร วรวรรณ ได้สัมปทานเลี้ยงวัว 10 ปี บริเวณ บ้านท่าวังไทรในปัจจุบัน มีชาวบ้านจากอำเภอสีคิ้วเป็นคนดูแล

พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อพยพชาวบ้านบนเขาใหญ่ลงมาอยู่บริเวณบ้านบุเจ้าคุณ และคลองสะทอน และเริ่มมีคนอพยพเข้ามาบ้างเล็กน้อยจากจังหวัดนครราชสีมา

พ.ศ. 2503 กลุ่มคนจากอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าวังไทร

พ.ศ. 2505 บริษัท นครราชสีมาทำไม้ ได้รับสัมปทานตัดไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาภูหลวง และป่าดงพญาเย็น ขณะเดียวกันรัฐบาลประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ทำให้ชาวบ้านบางส่วนถูกอพยพออกจากเขตป่าอนุรักษ์ (เขาใหญ่)

นับจากปี 2505 เป็นต้นมา มีการอพยพเข้ามาอาศัยทำกินของชาวบ้านตลอดเวลา โดยมาจากจังหวัดนครราชสีมา จังหวัดนครนายก และจังหวัดอื่นจากทั่วภาคอีสาน ซึ่งเดินทางอพยพมาตามเส้นทางซีกลากไม้ นั่นเอง ก่อนนี้การบุกเบิกพื้นที่ทำได้ด้วยความยากลำบาก ต้องตัดไม้ให้โคนทับไม้เล็ก ๆ ไล่ไปเรื่อย ๆ แล้วจุดไฟเผา แต่เมื่อมีบริษัทเข้ามาตัดไม้ ไม้เล็กและเศษไม้คือเชื้อเพลิงที่ทำให้การบุกเบิกพื้นที่ทำได้ง่ายขึ้น “นายเทียบ สายตั้ง” ซึ่งเข้ามาในหมู่บ้านยุคแรก ๆ เล่าให้ฟังว่า คนที่อพยพเข้ามา มีหลายลักษณะ เช่น

1. เป็นคนงานบริษัทสัมปทาน เมื่องานหมดก็อยู่ต่อ โดยมีอาชีพเลี้ยงไม้ขาย
2. เข้ามาเพื่อปลูกข้าวไร่ พริก และหาของป่า
3. ตามญาติพี่น้อง

ความเป็นมาของแนวคิดในการเริ่มสร้างแหล่งเรียนรู้

เดิมทีพื้นที่แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) มีสภาพเป็นไร่ข้าวโพดพืชเศรษฐกิจหลักที่รัฐบาลมีนโยบายให้ปลูกเป็นสินค้าเพื่อส่ง ออก การปลูกข้าวโพดเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ตั้งแต่ช่วงปี 2508 เป็นต้นมา

จากเดิมพื้นที่แถบนี้เป็นผืนป่าอุดมสมบูรณ์ เป็นเขตป่าต้นน้ำลำพระเพลิง ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอวังน้ำเขียว มีพื้นที่กว่า 1.2 แสนไร่ เป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพด และมีพื้นที่อีกกว่า 1.1 แสนไร่ ปลูกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าว และผลไม้

จากนโยบายของทางรัฐบาล ในการส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกเพื่อการค้าส่งผลกระทบต่อให้เกิดการระบบนิเวศป่าต้นน้ำสูญเสียไป นอกจากนั้นยังส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต การผลิตทางการเกษตร การรุกเข้ามาบุกเบิก ฉากกลางพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อเปิดพื้นที่การเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย พร้อมกับแนวคิดการผลิตเพื่อการค้า ภายใต้อำนาจกลไกของการตลาด เกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทำให้ครัวเรือนส่วนใหญ่มีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น สูญเสียการพึ่งตนเอง และสูญเสียต้นทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาบทเรียนของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เริ่มเรียนรู้ประสบการณ์จากการปลูกพืชไร่ข้าวโพดเพื่อการค้า ในช่วงแรกตั้งใจมาเป็นชาวไร่ จากที่ได้เล่าเรียนจบจากสถาบันการศึกษาระดับบัณฑิตทางการเกษตร มีความรู้หลักการทฤษฎีที่ได้จากเอกสารตำรา และแปลงทดลองในสถาบัน แต่เมื่อนำความรู้ที่ได้มาสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง กลับสู้กับกลไกระบบที่แข็งแกร่งของเศรษฐกิจเกษตรเพื่อการค้าไม่ได้ ทำให้ล้มเหลว ได้รับบทเรียนที่เจ็บปวดจากภาวะขาดทุน และหนี้สินทางการเกษตร ทำให้ต้องตั้งหลักคิดใหม่ บนเส้นทางอาชีพเกษตรกรรม

ช่วงปี พ.ศ. 2530 มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชฯ ได้เข้ามาเปิดพื้นที่ดำเนินงานร่วมกับชุมชนรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ โดยได้พบกับหัวหน้าโครงการฯ เป็นการเปิดโอกาสให้กับตัวเอง ได้เรียนรู้แนวคิด กระบวนการพัฒนาอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ ควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี

จากประสบการณ์การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและการฝึกอบรมรูปแบบต่าง ๆ ทำให้ลุงโชคได้แลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์จากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ จนสามารถยกระดับประสบการณ์ของตนเองให้เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ และใช้พื้นที่ของตนเองเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการเกษตร ซึ่งประสบการณ์ดังกล่าวได้มา

จากผู้มีประสบการณ์หลาย ๆ ท่าน ได้แก่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ป๊ะหลน หมัดหลี คำเตื่อง ภาษี เป็นต้น โดยการนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ประโยชน์กับพี่น้องเกษตรกรในพื้นที่โครงการฯ

ที่สำคัญได้นำมาออกแบบสวนวนเกษตรลู่โชค จากสภาพที่เคยเป็นไร่ข้าวโพดแปลงนาข้าว ให้อ้อย ๆ ปรับตัวเป็นสวนพืชนานาพรรณ สู่เศรษฐกิจที่มีชีวิต คั้นสู่สมดุลธรรมชาติ พื้นฟูสภาพแวดล้อมจนสามารถพึ่งตนเองได้ มีปัจจัย 4 เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต มีอาหาร มียารักษาโรค ที่อยู่อาศัย เป็นการวางรากฐานทางสวัสดิการให้เราตลอดชีวิต เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ลดการผูกพันตัวเองกับพืชเศรษฐกิจที่ผูกพันอยู่กับตลาดในปัจจุบันที่ผ่านมาได้ถึง 18 ปีเต็ม

ปี พ.ศ. 2537 ลู่โชค ในบทบาทของหัวหน้าโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติเขาแผงม้า ได้ดำเนินงานพัฒนาพื้นที่ป่าต้นน้ำลำพระเพลิง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกสำคัญ จัดการความรู้ร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น พื้นที่โครงการร่วมกับชุมชนถอดบทเรียนประสบการณ์ในงานพัฒนาเป็นองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ สร้างแหล่งเรียนรู้ศูนย์ศึกษาธรรมชาติเขาแผงม้า เพื่อการฟื้นฟูและการจัดระบบนิเวศป่าต้นน้ำ

จากบทเรียนการส่งเสริมการเกษตรเพื่อสร้างตัวแบบเกษตรกร และจากประสบการณ์เกษตรกรกรมทางเลือกที่สอดคล้องกับแนวคิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เมื่อมีการฟื้นฟูพื้นที่ต้นน้ำในพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้ความอดทนและใช้เวลาในการให้ข้อมูลความรู้ทางวิชาการ เทคนิคการเกษตร การสนับสนุนติดตามให้คำแนะนำปรึกษาและเสริมสร้างกำลังใจให้กับเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง

จากการส่งเสริมดังกล่าวทำให้พบปัญหาหลาย ๆ อย่าง ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรขาดปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม ขาดเงินลงทุน ขาดแรงงาน ขาดความรู้เทคนิคและการจัดการในการทำวนเกษตร เพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่อพยพมาจากหลากหลายถิ่นฐาน การสร้างจิตสำนึกรวมหมู่ให้เอื้อเพื่อเรียนรู้พึ่งพาอาศัยกันยังมีน้อย

ดังนั้นภารกิจดังกล่าวจึงต้องใช้เวลา และความอดทนในการทำหน้าที่ของนักส่งเสริมเนื่องจากสภาพปัญหาและวิถีของชาวไร่ยากจนทั่วไป ถือว่าภารกิจนี้เป็นสิ่งที่

ท้าทาย จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ลุงโชคอยากจะทำสวนวนเกษตรต้นแบบด้วยตนเองบนพื้นที่ส่วนตัว เพื่อจะได้ศึกษาเรียนรู้ ทดลองปฏิบัติ สรุปผลงานจากที่ได้ทำด้วยตนเอง เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าคิดได้ ทำได้ ปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม และนำไปขยายผลส่งเสริมเกษตรกรรายอื่น ๆ

18 ปี กับการทำงานและเรียนรู้ท่ามกลางปฏิบัติการจริงในการสร้างสวนวนเกษตร สมดุลแห่งชีวิตบนพื้นที่ 98 ไร่เศษ ลุงโชคค่อย ๆ สะสมบทเรียนและประสบการณ์ที่ชัดเจนขึ้น มั่นใจในแนวทางวนเกษตรที่สามารถพึ่งตนเองได้ ลดการพึ่งพาจากปัจจัยภายนอก ให้อยู่ทำกิน ดำเนินวิถีชีวิตแบบพอเพียง มีรายได้สร้างฐานเศรษฐกิจให้สมาชิกในครอบครัวมีความมั่นคง อบอุ่น สร้างสวัสดิการบ้านาณูชีวิต สืบสานเป็นมรดกให้ลูกหลานได้เก็บเกี่ยวผลผลิตพืชพรรณนานาชนิดจากสวนวนเกษตร

สวนลุงโชคถือได้ว่าเป็นตัวแบบและบทเรียนความสำเร็จ เป็นสวนแห่งการเรียนรู้ในเรื่องวนเกษตร เป็นการตกผลึกความคิด ชีวิต และองค์ความรู้ ที่ได้สั่งสมมาจากการศึกษาเรียนรู้ธรรมชาติ จัดการสิ่งแวดล้อมให้สมดุลอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล ยั่งยืนในพื้นที่ต้นน้ำมูนตอนบน ต้นลำพระเพลิง โดยไม่เปิดพื้นที่ให้สารเคมีได้เข้ามาทำลายดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการสังเคราะห์ถอดบทเรียนถ่ายทอดให้เห็นภาพจากแนวคิดสู่การปฏิบัติ กระบวนการพัฒนาค่อย ๆ ปรับสมดุลธรรมชาติในทุกขั้นตอนของพัฒนาการในสวน ระยะเวลาจากจุดเริ่มต้นจนกระทั่งเป็นสวนวนเกษตรในปัจจุบัน โดยจะกล่าวถึงโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์กับหมู่บ้านรอบอุทยานเขาใหญ่ ซึ่งเป็นโครงการที่ได้ศึกษาชุมชนที่อยู่รอบเขาใหญ่ เพื่อให้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่รอบอุทยานเขาใหญ่ตั้งแต่อดีตจนได้รับการฟื้นฟูมาจนถึงปัจจุบัน

ปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

สภาพปัญหาของหมู่บ้านรอบเขาใหญ่ ในปี 2530 ซึ่งเป็นปีแรกที่โครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ได้เข้าศึกษาชุมชนที่อยู่รอบเขาใหญ่ ในเขตพื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา คือ ภูเขาหัวโล้น สลับซับซ้อนเป็นอาณาเขตกว้างไกล ในช่วงหน้าแล้ง

จะมีเพียงหญ้าคาและหญ้ามินนิสต์ ตอนกลางคืนในฤดูแล้งจะมีไฟป่าไหม้ลามอยู่ทุกสารทิศ ถ้าเป็นหน้าฝนพื้นที่จะเปลี่ยนเป็นสีเขียวของข้าวโพดและมันสำปะหลัง ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ทางทิศใต้ก็คือเขากำแพง ทอดยาวจากทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตกที่มีไม้เขียวอยู่ตลอดทั้งปี เป็นเขตแดนเขาใหญ่ด้านทิศเหนือ ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บหาของป่า เช่น เลื่อยไม้ ลำสัตว์ หาน้ำผึ้ง นกขุนทอง หวาย ไม้หอม ฯลฯ ในช่วงที่ว่างจากการทำงานในไร่ เมื่อโครงการฯ เข้าศึกษาชุมชนโดยรอบเขาใหญ่ จิระศักดิ์ สีหรัตน์ และคณะ (2550, หน้า 11) ได้สรุปปัญหา 2 ประการ หลัก คือ

1. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ หมู่บ้านรอบเขาใหญ่ 140 หมู่บ้าน ต่างอาศัยเขาใหญ่ในการดำรงชีพมาตั้งแต่อดีต แต่เมื่อระบบตลาดเข้าสู่บ้านมากขึ้น รูปแบบการทำลายมีหลายรูปแบบ เช่น การบุกรุกแผ้วถาง การล่าสัตว์ การแปรรูปไม้มีค่า การหา หวาย น้ำผึ้ง น้ำมันยาง หานกขุนทอง และหาไม้หอม เป็นต้น ความรุนแรงเกิดขึ้นเมื่อจุดประสงค์จากการกินการอยู่กลายเป็นการค้า โครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ (ทิม) ได้มองเห็นประโยชน์มหาศาล หากเขาใหญ่อยู่รอด วิธีการแก้ปัญหานี้คือการจัดการศึกษาที่ถูกต้องให้กับประชาชนรอบเขาใหญ่ ให้ทราบถึงคุณค่าของเขาใหญ่ที่จะได้รับในระยะยาว และในพื้นที่ที่ถูกทำลายแล้วก็ต้องมีการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่

2. ปัญหาความยากจน ซึ่งโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ (ทิม) พบว่าสาเหตุสำคัญของปัญหานี้คือ ความล้มเหลวในระบบตลาดของการเกษตรแผนใหม่ และปัญหานี้เองคือ สาเหตุสำคัญในการก่อให้เกิดปัญหาทั้งหมด เช่น อดายมุข สังคมแตกแยก ความเห็นแก่ตัว ที่สำคัญคือ เป็นสาเหตุหลักของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมา “อะไรคือทางออกของปัญหาหลัก 2 ประการนี้ ที่จะเลิกทำลายเขาใหญ่ ฟื้นฟูสภาพป่าขึ้นมาอีกครั้งและแก้ปัญหาความยากจน”

ปี 2530 เป็นปีแรกที่โครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ (ทิม) เข้าสู่หมู่บ้านในเขตอำเภอปักธงชัย เริ่มแรกก็ยังไม่มียุทธศาสตร์อะไรที่แน่ชัด ในปี 2531 โครงการได้มีการส่งเสริมการปลูกข้าวไร่และไม้ผล ซึ่งข้าวไร่ก็ได้ผลระดับหนึ่ง เนื่องจากเดิมเคยมีชาวบ้านปลูกข้าวไร่ แต่เมื่อพืชเศรษฐกิจตัวใหม่เข้ามา ข้าวไร่ได้ถูกละทิ้งไป กิจกรรมการปลูกข้าวไร่ล้มเหลวในปี 2532 เนื่องจากฝนทิ้งช่วง และเกิดการระบาดของรุนแรงของหนอนกอ

ในสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบันดูเหมือนว่า ทางออกของเกษตรกรจะตีบตันเข้าไปทุกขณะ ในขณะที่นโยบายของรัฐไม่เคยหันมองรากเหง้าของปัญหาเหล่านี้ หากแต่เพียงมุ่งเน้นเพื่อผลักดันภาคเกษตรให้เข้าไปผูกมัดอยู่กับธุรกิจของกลุ่มบริษัทข้ามชาติ เกษตรกรส่วนมากต้องขายที่ดินแล้วหันไปรับจ้างเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ในกระแสดังกล่าวการผลักดันทิศทาง การพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เกษตรกรที่ทานกระแสทุนไม่ไหวต้องสูญเสียที่ดินไปในรูปแบบที่หลากหลาย

ขณะเดียวกันเกษตรกรส่วนหนึ่งของประเทศก็กำลังจะมั่งคั่งขึ้นที่จะพัฒนารูปแบบเกษตรเก่า ๆ และขยายแนวคิดออกไปสู่คนรอบข้าง ด้วยว่าเกษตรกรเหล่านี้ได้เริ่มทบทวนและตระหนักถึงคุณค่าของวิธีการเกษตรแบบเก่า ๆ ที่คนในสังคมอุตสาหกรรมใหม่มองข้ามไป อันเนื่องจากทัศนคติที่คับแคบ ขณะเดียวกันเราคงต้องมีการฟื้นฟูสภาพป่าที่ถูกทำลายไป ให้ฟื้นกลับมาใหม่ในรูปแบบของสวนไม้ผลของชาวบ้านคนละเล็กคนละน้อย หรือรูปแบบของวนเกษตร คงมีคนจำนวนไม่น้อยที่ตั้งคำถามว่า “วนเกษตร” จะเป็นคำตอบให้กับนิเวศวิทยาจริงหรือ ซึ่งจะรวมไปถึง “วนเกษตร” ต่อการแก้ปัญหาความยากจนและปัญหาทางสังคมด้วย (จิระศักดิ์ สีหรัตน์ และคณะ, 2550, หน้า 12-13)

ปี 2532 โครงการเน้นหนักในเรื่องการปลูกต้นไม้ ในลักษณะของงานเกษตร เพื่อที่จะสามารถตอบสนองในด้านอาหารสำหรับบริโภคในครอบครัว และความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาว แต่ปรากฏว่าการส่งเสริมแทบจะเรียกได้ว่า “ล้มเหลว” ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาหลายประการ คือ

1. ปัญหาไฟฟ้า มีความรุนแรงมาก เนื่องจากชาวบ้านจำนวนมากนิยมการจุดไฟเผาไร่ในหน้าแล้งที่ไม่มีการควบคุม จึงทำให้ไหม้ลามไปทั่วบริเวณที่พื้นที่ติดต่อกัน ไม้ยืนต้นเริ่มปลูกส่วนใหญ่ยังเล็กเมื่อ โคนไฟก็จะตายทำให้ชาวบ้านที่ต้องการทำวนเกษตรเกิดความท้อแท้

2. ปัญหาน้ำ ปัญหาหลักอย่างหนึ่งของพื้นที่หมู่บ้านรอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ คือ เรื่องน้ำ โดยเฉพาะในฤดูแล้ง เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ถึงแม้ปริมาณน้ำฝนต่อปีจะสูง เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากป่าเขาใหญ่ พื้นที่ที่มีความลาดชันสูงเมื่อฝนตก น้ำจะชะล้างหน้าดินลงสู่ที่ต่ำ เนื่องจากไม่มีแหล่งรองรับน้ำ น้ำจึงไหลสู่ลำห้วย

ต้นกำเนิดของลำตะคอง และลำพระเพลิง ในฤดูแล้งพื้นที่หมู่บ้านรอบอุทยานแห่งชาติ-
เขาใหญ่จึงมีปัญหาหนัก ทั้งน้ำอุปโภคบริโภค

ในปี 2533 โครงการฯ ตระหนักถึงปัญหาเรื่องน้ำเป็นอย่างมากจึงได้ร่วมกับ
ชาวบ้านปรึกษาหารือกันถึงความเป็นไปได้ ในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในพื้นที่
เกษตรของชาวบ้านแต่ละราย โดยระยะแรก ได้ใช้รถแทรกเตอร์ไถหน้าดินในพื้นที่
บริเวณที่เลือกที่จะพัฒนาเป็นแหล่งน้ำ แล้วใช้แรงงานคนในการปรับแต่งเป็นรูปบ่อ
เนื่องจากดินมีสภาพเป็นดินเหนียวเป็นหลัก ทำให้มีความแข็งแรงมาก ในหน้าแล้ง
การใช้เครื่องยนต์หนัก เช่น แมคโคร ยังทำไม่ได้ เนื่องจากทางราชการห้ามนำเครื่องยนต์
หนักเข้าในพื้นที่ที่ยังเป็นป่าสงวนแห่งชาติ อย่างไรก็ตามในปี 2535 ชาวบ้านจำนวนมาก
ได้ระดมเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับพื้นที่เกษตร

ทางเลือกสำหรับการเริ่มต้นคือ กล้วยช่วยลดปัญหาไฟป่าได้มาก เนื่องจากเมื่อ
ปลูกกล้วยได้เพียงหนึ่งปี พื้นที่จะกลายเป็นสีเขียว ทำให้ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นที่
จะรักษาทำแนวกันไฟโดยอัตโนมัติ ซึ่งจะเห็นว่ากล้วยไม่ได้ป้องกันไฟโดยตัวเอง
แต่ช่วยให้คนที่มีกำลังใจในการจัดการไร่นามากขึ้น ซึ่งต่างจากการลงไม้ผลหลักเลย

กรณีปัญหาน้ำ การปลูกกล้วยจะช่วยยืดเวลาให้น้ำในดินแห้งช้ากว่าปกติ เนื่องจาก
กล้วยมีลักษณะอวบน้ำเก็บน้ำไว้ในลำต้นสูง ขณะเดียวกันกล้วยยังให้ร่มเงาต่อพื้นดิน
และต้น ไม้ทำให้ดินเก็บความชุ่มชื้น ได้มากขึ้น ต้น ไม้หลัก ๆ ก็มีโอกาสรอดมากขึ้น

ในฐานะทางเศรษฐกิจ กล้วยเป็นพืชที่ให้ผลผลิตได้ในระยะเวลาใกล้เคียงกับ
มันสำปะหลังคือ เมื่อกล้วยอายุ 1 ปี จะเริ่มให้ผลผลิตและในเวลา 1 ปี กล้วยจะให้หน่อ
ได้อีก 3-4 หน่อ ซึ่งนอกจากจะเป็นอาหารให้กับครอบครัวแล้ว กล้วยยังขายได้ในราวหัวละ
4-5 บาท โดยกล้วยต้นหนึ่ง ๆ จะให้กล้วย 5-10 หัว

ในเรื่องแรงงาน ต้นทุนของการผลิตพืชไร่ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ “แรงงาน” ซึ่ง
นับวันราคาจะสูงขึ้น หายากขึ้น กล้วยแทบจะไม่ต้องใช้แรงงานจากภายนอกครอบครัว
เพราะเป็นแรงงานที่ไม่ต้องระดม สามารถทำไปเรื่อย ๆ และยังทำงานในร่มอีกด้วย

ในแง่ของการไถ ในพื้นที่โครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ จะไม่มี
รถแทรกเตอร์ไถไร่ให้ชาวบ้านในลักษณะการไถขวาง แนวลาดชัน รถแทรกเตอร์จะไถ
ในทิศทางขึ้นลงตามแนวลาดชัน ทำให้เกิดปัญหาการสูญเสียหน้าดินสูงเมื่อฝนตก และ

ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงอย่างรวดเร็ว ชาวบ้านต้องใช้ปุ๋ยเคมีเข้ามาแก้ปัญหา ดินเสื่อม และยังเป็น การเพิ่มต้นทุนการผลิตขึ้นอีก ในขณะที่ราคาผลผลิตและความเสี่ยงยังมีอยู่เหมือนเดิม กลัวจะช่วยลดการไถลงจนไม่มีความจำเป็นต้องไถ ทำให้ดินไม่สูญเสียความอุดมสมบูรณ์ และยังคงต้นทุนการผลิตได้อีก

จากการพูดคุยกับชาวบ้านในการค้นหาพืชบุกเบิกพื้นที่ในการเริ่มทำ “วนเกษตร” ทำให้งานส่งเสริมวนเกษตรในปี พ.ศ. 2533 เป็นไปอย่างรวดเร็ว มีชาวบ้านที่ประสบปัญหาในระยะแรกมีความมั่นใจในการทำวนเกษตรมากขึ้น โดยในขณะที่เริ่มต้นยังสามารถปลูกพืชไร่เดิมได้อีก เพียงแต่การปลูกกล้วยและไม้ยืนต้นอื่นมีการจัดการเป็นแถวเป็นแนว เพื่อการไถในระยะแรก และเมื่อกล้วยโตคลุมพื้นที่การปลูกพืชไร่เดิมการไถก็จะหมดไปในระยะ 4-5 ปี เมื่อกล้วยหมดอายุลง ไม้ยืนต้นหลักก็จะโตพอที่จะให้ผลผลิตได้

เมื่อชาวบ้านปลูกกล้วย โครงการฯ จะส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ยืนต้นแซมระหว่างแถวของต้นกล้วย โดยเลือกไม้ที่ต้องการแสงแตกต่างกันสลับกันไป ไม้บางชนิดที่อยู่ใต้ร่มเงาของพืชอื่นได้ก็จะปลูกให้ชิดกล้วยได้ เช่น มะไฟ ไม้บางชนิดที่ต้องการแสงมาก เช่น มะขามหวานจะอยู่ระหว่างต้นกล้วยแต่ละต้น บริเวณที่ใกล้น้ำจะปลูกพืชกันดินพัง เช่น ไม้ตง ซึ่งต้องการน้ำมากจึงจะให้ผลผลิตดี การกำหนดชนิดพันธุ์ไม้ยืนต้นเน้นที่ความหลากหลายในชนิดพืช โดยพืชที่นำมาพิจารณาเป็นอันดับแรกคือ พืชพื้นถิ่นที่เป็นพืชที่ขึ้นและเจริญเติบโตโดยธรรมชาติอยู่แล้ว เช่น กระท้อน มะขาม มะไฟ มะม่วง เป็นต้น ส่วนไม้เสริมจากต่างถิ่น เช่น ทูเรียน ก็จะพิจารณาจากพื้นที่ใกล้เคียงว่าผลเป็นอย่างไร โดยหลักการ โครงการฯ ยังเน้นความหลากหลายในชนิดของต้นไม้ ทั้งนี้ในแง่การจัดการจะเอื้อประโยชน์ต่าง ๆ ได้แก่

1. การปลูกต้นไม้หลายชนิด จะช่วยลดการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช ซึ่งเป็นการจำลองจากระบบธรรมชาติที่ไม่เคยปรากฏว่ามีโรคหรือแมลงระบาดในป่าเขตร้อน
2. การปลูกต้นไม้หลายชนิดจะช่วยลดต้นทุนในเรื่องปุ๋ย เพราะไม้แต่ละชนิดจะให้ปุ๋ยแก่กันและกัน ซึ่งความต้องการธาตุอาหารของพืชต่างชนิดจะต่างกันไป เช่น พืช ก. ต้องการไนโตรเจนมากและให้ธาตุอาหารโปแตสเซียมแก่พืช ข. และพืช ข. ก็ให้

ในโตรเจนแก่พืช ก. ต่างจากการปลูกพืชชนิดเดียวกันตลอด ทำให้ดินเสื่อมความอุดมสมบูรณ์เร็ว เนื่องจากขาดความสมดุลของธาตุอาหารในดิน

การเกษตรที่ขาดความเข้าใจดินดังที่กล่าวมานั้น เป็นการทำลายดินอย่างช้า ๆ เพราะการเร่งให้เกิดผลผลิตโดยการใส่สารเคมี ใช้ปุ๋ยเคมี จะทำให้ธาตุอาหารที่มีอยู่ในดินหมดไป ดังนั้น วนเกษตรจึงเป็นทางออกทางหนึ่งในการที่จะเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน ดังนี้

1. วนเกษตร ทางออกสำหรับนิเวศวิทยา ปัญหา 2 ประการ ที่ที่ผลต่อพื้นที่ป่าไม้ของประเทศในปัจจุบัน ได้แก่ (1) ป่าธรรมชาติถูกทำลายจากรูปแบบต่าง ๆ เช่น การบุกรุกแผ้วถาง การล่าสัตว์ การตัดต้นไม้และการเก็บหาของป่าอื่น ๆ และ (2) พื้นที่ป่าถูกทำลายไปแล้ว จำเป็นต้องมีการปลูกป่าเพิ่มเติมเพื่อให้ครบตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติที่ตั้งเป้าหมายให้มีป่าไม้ 40% ของพื้นที่ทั่วประเทศ ซึ่งข้อดีของวนเกษตร ต่อระบบนิเวศวิทยา คือ

1.1 เพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในรูปแบบใหม่ ที่เป็นป่าเศรษฐกิจของชาวบ้าน โดยตรงที่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อครอบครัว หลักวนเกษตรเน้นความหลากหลายของต้นไม้ โดยการพยายามเลียนแบบจากป่าธรรมชาติในการพึ่งพากันของต้นไม้ ซึ่งป่าไม้ใหม่ที่ได้อาจจะมีความใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติมากกว่าการปลูกป่า โดยรูปแบบอื่น ๆ จะเห็นว่าวนเกษตรเพิ่มพื้นที่ป่าจากพื้นที่ที่ถูกทำลายไปแล้วได้

1.2 ลดการทำลายป่าธรรมชาติ ในระดับชาวบ้านสาเหตุการทำลายป่า ไม่ว่าจะโดยวิธีการใดมีพื้นฐานมาจากความยากจน มีหนี้สิน การทำเข้าหาประโยชน์จากป่าอนุรักษ์ จึงน่า จะลดลงจาก 2 ปัจจัย คือ

1.2.1 ชาวบ้านต้องทำงานตลอดทั้งปีในการดูแลจัดการวนเกษตร ซึ่งแม้จะไม่ใช่งานหนักในระยะยาว แต่เป็นงานที่ต้องทำอยู่ตลอด ทำให้ไม่มีเวลาที่จะเข้าป่าเพื่อเป็นอาชีพหลัก หรือการขาย

1.2.2 วนเกษตรจะแก้ไขปัญหาเรื่องหนี้สิน และช่วยให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับครอบครัวได้อย่างไม่เดือดร้อน ทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมืออาชีพจากการเข้าไปหาเก็บของป่าจะเห็นว่า “วนเกษตร” ช่วยโดยตรงในการคงอยู่ของป่าธรรมชาติ ซึ่งเดิมปัญหาต่อป่าอนุรักษ์อยู่ที่ธุรกิจเถื่อน ไม่ใช่จากชาวบ้านที่ยากจน

1.3 การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ในพื้นที่โครงการฯ ปัญหาร่องหน้าดินถูกทำลายมีสูงมาก อันเกิดจากการชะล้างหน้าดิน ซึ่งพอจะสรุปปัจจัยที่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์สูญหายไปอย่างรวดเร็ว ได้ดังนี้

1.3.1 พื้นที่เดิมเป็นป่าดงดิบ ซึ่งหน้าดินจะตื้นมากตามลักษณะทั่วไปของป่าดงดิบที่แตกต่างจากหน้าดินของป่าแบบอื่น

1.3.2 พื้นที่ที่มีความลาดเอียงสูง จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เวลาฝนตกการไหลบ่าของน้ำจะเร็วและแรง ทำให้หน้าดินถูกกัดเซาะอย่างรุนแรง

1.3.3 การปลูกพืชไร่ ซึ่งหน้าดินยังไม่มีรากของต้นไม้จะยึดเกาะหน้าดินในเวลาฝนตก

1.3.4 การไถ เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ในพื้นที่ที่มีความลาดเอียงสูง รถไถจะไม่ไถในแนวขวาง เนื่องจากลำบากและอันตราย จึงมีการไถตามแนวลาดเอียงทำให้เกิดร่องที่น้ำจะไหลกัดเซาะหน้าดินได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

2. วงเกษตรในเชิงสังคม จะต้องยอมรับกันว่า ระบบเศรษฐกิจใหม่ที่มุ่งเน้นเงินตรามากกว่าคุณค่าทางสังคมและจิตวิญญาณ ได้ทำให้สังคมในชนบทต้องแตกสลาย ค่านิยมการบริโภคแบบใหม่ทำให้มนุษย์เป็นผู้ที่ทำลายมากขึ้น ความเห็นแก่ตัวเพิ่มมากขึ้น แบบแผนวัฒนธรรมความเกื้อกูลได้ถูกทำลายลง ผู้คนต่างรีบเร่งที่จะขี้อแย้งเป็นเจ้าของเงินตราให้มากที่สุด ระบบการผลิตแผนใหม่สอนให้คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น โดยเฉพาะการตลาดที่เอาเปรียบ สอนให้คนคิดค้นวิธีคดโกงในระดับหมู่บ้าน ชาวบ้านต้องเร่งรีบในการผลิตสินค้าสู่ตลาด แรงงานถูกตีราคาเป็นเงิน ตราค่างวด การแบ่งปันถูกลดทอนลง เพราะเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดมากขึ้น ประเพณีวัฒนธรรมถูกวิพากษ์ว่าเป็นความฟุ่มเฟือย โดยละเลยคุณค่าในเชิงสังคม ทั้งหลาย ทั้งปวงล้วนเกิดจากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่และการผลิตเพื่อตอบสนองเงินตรา

แต่ “วงเกษตร” กำลังจะย้อนกลับไปสู่การเกื้อกูลที่เคยมีมาในสังคมมนุษย์ ซึ่งจะย้อนวิถีที่มีคุณค่าให้มากขึ้น พ่อใหญ่ แม่ใหญ่หลายคนที่บ้านคลองทราย กล่าวว่า เขามีส่วนร่วม เป็นกุญแจสำคัญที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนางานเกษตรในอนาคต โดยวิธีการหลากหลายรูปแบบ เช่น การใช้อุปกรณ์สื่อ เช่น วีดีโอ สไลด์ การสร้างเงื่อนไข เช่น การประชุม การจกุ่มเสวนา การศึกษาดูงาน

การเปลี่ยนแนวความคิด เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากบทเรียนและประสบการณ์จากการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับพี่น้องเกษตรกรยากจนในพื้นที่ทำให้ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ตกผลึกทางความคิด จากการใคร่ครวญ ทบทวนตัวเอง กับสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่โครงการฯ การรุกคืบเข้ามาของความเจริญ และความทันสมัย มันมาพร้อมกับปรากฏการณ์ความเสื่อมโทรมของบริบทของพื้นที่เดียวกัน จำนวนผู้คน ที่เข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ตามเข้ามาด้วย

นโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐ ที่ผ่านมา ที่มุ่งเพิ่มผลผลิตเพื่อความร่ำรวยของปัจเจกชน โดยมีกรอบคิดการพัฒนาแบบทุนอุตสาหกรรม ที่เน้นสร้างความรู้ร่ำรวยและเน้นการเอาเปรียบทั้งทรัพยากรธรรมชาติและผู้คน เพื่อหากำไรสูงสุด เพื่อการส่งเสริมการเติบโตของทุน ผูกขาดของส่วนน้อย ทำให้คนส่วนใหญ่ยากจน และทุกข์ยากมากขึ้น พื้นที่ใน โครงการฯ จากผืนป่าที่เคยครีမ်เย็น ร่มรื่น ณ วินาทีลดจำนวนลงอย่างน่าใจหาย ฝนฟ้าที่เคยมาเยี่ยมยามตามฤดูกาล กลับห่างเหินเหมือนกัลยาณมิตรที่เมินไมตรีต่อกัน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าในพื้นที่ถูกนำมาแปรรูปเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ตามกลไกตลาดกระแสทุน

เครือข่ายการเรียนรู้ สังคมวนเกษตรใน โครงการฯ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค)หรือลุงโชคดี เป็นหัวหน้าโครงการฯ ได้เรียนรู้ ทัศนศึกษาหลากหลายประสบการณ์ แต่กรณีของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ได้สร้างแรงบันดาลใจให้ลุงโชคปรับ เปลี่ยนความคิดเพื่อเปลี่ยนชีวิตบนเส้นทางวนเกษตรด้วยความเชื่อมั่นว่าเป็นทางเลือก ทางรอดของตัวเอง และพี่น้องเกษตรกรได้ และเชื่อมโยงกับบทเรียนประสบการณ์ที่เคยล้มเหลวจากการทำเกษตรพืชไร่เชิงเดี่ยว เพื่อการค้าในอดีต

ความเชื่อมั่น และมั่นใจของชุมชนเรียนรู้ในแนวทางที่พึ่งตนเองได้ ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกลง ทำอยู่ทำกิน ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง มีรายได้ สร้างฐานเศรษฐกิจชีวิตครอบครัวมั่นคง อบอุ่นมีความสุข สร้างสวัสดิการ บำนาญชีวิต สืบสานให้ลูกหลานจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่หลากหลายในสวนวนเกษตรบนพื้นที่ 98 ไร่เศษ

มีการสร้างแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เพื่อการพึ่งตนเอง และสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างหน่วยจัดการความรู้ชุมชน เป็นตัวแบบการถอดองค์ความรู้ จากการเรียนรู้ ปฏิบัติที่เป็นจริง ใช้พื้นที่สวนให้ทุกชีวิตในสวน ทั้งคน พืชพรรณ นานาชนิด สัตว์ ปังจ้ยการผลิต ได้ลุกขึ้นมา พุดคุย แลกเปลี่ยน สนทนาธรรม ด้วยบรรยากาศ สมดุลธรรมชาติที่รุ่มรื่นด้วยวิธีการเรียนรู้ที่มีชีวิตและมีพลัง โดยจะกล่าวถึงวนเกษตรที่เป็นแบบอย่างในการสร้างแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น หรือสวนลุงโชค ดังนี้

วนเกษตร ทางเลือกเกษตรกรรมยั่งยืน ที่แหล่งเรียนรู้การเกษตร เพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค)

หัวใจหลักที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลง คือ ต้องกล้าปรับวิธีคิด วนเกษตร ต้องเริ่มปรับวิธีคิด ต้องกล้าที่จะหยุดวิ่งตามกิเลส ให้มีสติรู้เท่าทัน กล้าดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสันโดษ โดยเคารพและประสานเข้าเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ เพื่อสร้างความสุข ความเกื้อกูล ช่วยให้สังคมเรามีความสุข

มีวิธีคิดที่กลั่นออกมาจากปรัชญาในการดำรงชีวิตที่สมดุลระหว่างชีวิต ดันไม้ ธรรมชาติ และสังคม เป็นการคิดที่มองจากรากฐานสู่ข้างบน จากข้างในไปสู่ข้างนอก เป็นพุทธวิธีการเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนจากข้างในไปสู่ข้างนอก วิถีแห่งการปฏิบัติธรรมที่เรียบง่าย เป็นศิลปะแห่งการดำเนินชีวิต เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์

เกษตรกรต้องกล้าเป็นกบฏต่อระบบคิดและนโยบาย โดยไม่ยอมจำนนต่อทิศทางของการเกษตร กระแสเศรษฐกิจการค้าที่ผูกขาดและครอบงำการตลาด ที่จึงตรึงเกษตรกรให้สยบยอม ตกอยู่ในมายาคติของนโยบายการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งหล่อหลอมบ่มเพาะพวกเรา ทั้งการศึกษาและการโฆษณาชวนเชื่อรูปแบบต่าง ๆ เป็นเวลานาน จนพี่น้องเกษตรกรส่วนใหญ่สมัครใจหลงเชื่อว่าไม่มีทิศทาง หรือวิถีทางอื่นใดในการพัฒนา นอกจากวิถีทางเศรษฐกิจเงินตราที่เป็นอยู่ และจะเป็นเช่นนี้ต่อไป

หัวใจสำคัญ คือ การเปลี่ยนระบบความคิดปรับกระบวนการทัศนในการเรียนรู้ เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนวิธีคิดต้องเริ่มจาก คิดเพื่อให้

ครอบครัวมีกินก่อน เมื่อมีเหลือค่อยเอาไปขาย วิธีคิดของวนเกษตรคือ ไม่ใช่ทำทุกอย่างเพื่อเข้าสู่ระบบตลาด แต่ทำเพื่อสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า โดยคิดถึงความสำคัญของการปลูกพืชเอาไว้กิน การริเริ่มโดยตัวของเกษตรกรเอง ต้องคิดให้ตกผลึกว่าการสร้างรายได้คือการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ที่สำคัญคือ ทำอย่างไรเราจะลดรายจ่ายแต่ละวันลงได้

หลังจากปรับวิธีคิดแล้ว ขั้นต่อไป ก็ต้องมาเรียนรู้ด้านเทคนิค วิธีการในการทำวนเกษตร “วนเกษตร” ไม่ใช่เรื่องของเทคนิควิธี ไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว ในทางเทคนิควนเกษตร หมายถึง การปลูกพืชอย่างผสมผสาน มีสิ่งที่สามารถตอบสนองให้การดำรงชีวิตของคนมีปัจจัยสี่พื้นฐาน มีอาหารที่ได้จากพืช ได้จากสัตว์ ทั้งที่ปลูกไว้ ทั้งที่เป็นผลเสียเนื่องจากที่ปลูกไว้ กลายเป็นผลผลิตของธรรมชาติ เช่น เห็ด

มียารักษาโรคที่เกิดจากพืชหลายชนิด เช่น ทองพันชั่ง เสลดพังพอน ฟ้าทลายโจร ใต้พืชที่เป็นอาหารด้วย เป็นยาด้วย อย่างไม้กระถ่อน มะม่วง ไม้ยาง นอกจากนั้นเมื่อโตก็เป็นไม้ซุงแปรเป็นไม้กระดาน ไม้ใช้สอย ไม้ก่อสร้าง บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย

การปลูกพืชแบบรวมหลายชนิดแบบป่า ทำให้เกิดความสมดุลธรรมชาติ ระบบธรรมชาติที่โยงไปสู่ชีวิตมนุษย์ หมายถึงการใช้ที่ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่า การจัดการระบบนิเวศน์ชีวิตต้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ธรรมชาติ

การจัดการระบบวนเกษตร คือ การทำให้เกิดลักษณะการเพาะปลูก หรือการเกษตรแบบสมดุล มีสภาพคล้ายป่าธรรมชาติ เพราะธรรมชาติได้สร้างทุกอย่างขึ้นมา เพื่อให้เกิดความสมดุล ฉะนั้นชีวิตที่แท้ไปอยู่ในสิ่งที่สมดุล ก็พลอยมีความสุขไปด้วย

การจัดการเกษตรกรวนเกษตร ต้องจัดการเป็น การพึ่งตนเองอยู่ที่การจัดการ ในการพัฒนาระบบวนเกษตร ต้องมีการวางแผนการผลิต 3 เรื่อง คือ

1. การวางแผนการจัดการน้ำ ถ้ามีการวางแผนระบบแหล่งน้ำในแปลงวนเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่ เช่น พื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ก็จะเลือกทำฝายขนาดเล็ก การพัฒนาแหล่งน้ำเป็นสิ่งจำเป็นแม้พื้นที่จะไม่เหมาะสมก็ต้องวางแผนเพื่อป้องกันการขาดแคลนน้ำ เพื่อสร้างหลักประกันให้กับระบบวนเกษตรให้บรรลุผล

2. การวางแผนเวลา ถ้าเกษตรกรมุ่งไปที่เกษตรพืชไร่ เพื่อเศรษฐกิจ รายได้โดยไม่คิดถึงรายจ่ายที่เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว วิธีการผลิตแบบใหม่มีวงจรสั้น ต้องเร่งรัดเวลา

ต้องทำให้ทัน ไม่สามารถใช้เพียงแรงงานในครอบครัวได้ รวมทั้งต้องใช้รถไถ ใช้น้ำมัน ใช้พันธุ์ที่ต้องซื้อ ใช้ปุ๋ย ใช้น้ำ และการจ้างแรงงาน ปัจจัยการผลิตทุกอย่างกลายเป็นสิ่งที่ต้องใช้เงิน ยิ่งลงทุนลงแรงมากเท่าใด ก็ยิ่งขาดทุนหนักมากขึ้น เกษตรกรวนเกษตรพึ่งตัวเองได้ด้านปัจจัยพื้นฐาน ลดรายจ่าย ครอบครัวมีกิน ส่วนเกินนำไปขาย ทำให้การอยู่ การกินไม่เดือดร้อน ชีวิตไม่ต้องเดือดร้อน ครอบครัวได้อยู่ร่วมกันมีเวลาให้กัน ความสัมพันธ์ทั้งภายในครอบครัวและภายในชุมชน เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน เกื้อกูลกัน

3. การวางแผนชนิดพืช ตามระยะเวลาที่ให้ผลผลิต เช่น พืชระยะสั้นประเภทผัก สมุนไพร ไม้ดอก พืชระยะกลางประเภทไม้ผล เช่น กล้วย กระท้อน มะม่วง มะขาม ส้มโอ ฯลฯ พืชระยะยาว ไม้ใช้สอย เช่น ไม้ยางนา ประดู่ ไม้แดง พยูง ฯลฯ เป็นการสร้างความมั่นคงของวนเกษตร และสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศน์ เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องเทคโนโลยีบางประการ การสะสมพันธุ์พืช เป็นการอนุรักษ์และสั่งสมความรู้ เพื่อพัฒนาภูมิปัญญา

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ เป็นหลักการสำคัญอย่างยิ่งของเกษตรกรวนเกษตร การเรียนรู้เพื่อปรับวิถีชีวิตให้เหมาะสมกับวิถีการผลิต และปรับวิถีคิดเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดกันใหม่ด้วย วนเกษตรเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการจัดการศักยภาพของเกษตรกรที่จะกำหนดวิถีทางของตัวเองได้หลากหลายรูปแบบ และหลายระดับ

ในแวดวงของกระบวนการเรียนรู้ สังคมวนเกษตรต้องค้นหาให้พบนักคิด นักปฏิบัติ นักวิจัยท้องถิ่น นักสื่อสารสาธารณะ นักจัดการความรู้ นักฝึกอบรม เพื่อให้บุคคลเหล่านี้ได้สร้างพลังเครือข่าย ขยายผล เต็มพื้นที่ เต็มไฟให้ความคิด การเรียนรู้จนเติบโต โดยให้มีส่วนแทรกอยู่ในความคิดกระแสหลัก เพื่อช่วยให้สังคมหาจุดสมดุลได้ในตัวเอง

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เป็นหน่วยจัดการความรู้ของชุมชน โดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดหลักสูตรเนื้อหา ด้านแนวคิด เทคนิค วิธีการของวนเกษตร โดยในการ

ฝึกอบรมจะเน้นกลุ่มเป้าหมายระดับต่าง ๆ ให้ครอบคลุม จัดการประชุมสัมมนา มีเวทีเสวนา เพื่อแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และจัดการศึกษาดูงานให้กับทุกกลุ่มเป้าหมาย

ลูก โขกและทีมงานเป็นแบบอย่างของการจัดการเรียนรู้เพื่อพึ่งตนเอง และพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เป็นความพยายามในการถอดบทเรียน ประสบการณ์ นำมาถ่ายทอด สื่อสารความรู้ในการปรับเปลี่ยนแนวคิด เพื่อสร้างความสุข ความเกื้อกูล และความยั่งยืน ให้กับสังคม

วนเกษตรในระบบนิเวศ ไม่มีกระบวนการวิวัฒนาการย้อนกลับ มีแต่การสร้างระบบของความร่วมมือที่เข้มแข็งและเหมาะสมขึ้นมาแทน เราไม่หวังจะย้อนถอยหลังกระบวนการโลกาภิวัตน์ แต่ต้องพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เข้มแข็งกว่า ด้วยการพึ่งพาตนเอง ด้วยความเกื้อกูล และด้วยความสมดุลขึ้นมาทดแทน

กระบวนการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น

แนวคิดของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลูก โขก) ต้องการเพาะเมล็ดกล้าพันธุ์ดีให้กับแผ่นดิน โดยฝากความหวังไว้ที่เด็กและเยาวชน เริ่มจากชุมชนท้องถิ่น เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ลูก โขก พัฒนาการะบวนการจัดการศึกษาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เรียน โดยใช้แหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ในท้องถิ่น และพื้นที่พัฒนาใน โครงการอนุรักษ์เขาแผงม้า (จิระศักดิ์ สีหรัตน์ และคณะ, 2550, หน้า 40-41)

การประสานงานกับเขตพื้นที่การศึกษา โรงเรียนที่สนใจเข้าร่วม โครงการประสานงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชน กิจกรรมการเรียนการสอนแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งการเรียนตามเนื้อหาบทเรียน อีกส่วนหนึ่งคือการเรียนรู้จากชุมชน มีการหลอมรวมเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวนเกษตร สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชุมชน จัดทำหลักสูตรการเรียนรู้ท้องถิ่น ทำแผนการสอน คิดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน

ในการจัดประสบการณ์เรียนรู้ โดยให้เด็กเป็นศูนย์กลางยึดแนวทางการปฏิรูปการเรียนรู้ถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด จัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความต้องการ ท่ามกลางสถานการณ์จริงที่ แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

(สวนลุงโชค) ด้วยบรรยากาศการเรียนรู้ที่สนุก มีความสุข ได้เรียนรู้สัมผัสกับธรรมชาติ เป็นประสบการณ์จริง ได้พบกับพรรณไม้หลากหลายชนิดในสวน ต้นข้าว วิธีปลูกข้าว เป็นความทรงจำที่ฝังลึก และสร้างสำนึกในวิถีชีวิตเกษตรกร วิถีชีวิตความเป็นไทยเป็น เมล็ดกล้าเด็กพันธุ์ใหม่

ปี พ.ศ. 2546 ได้ริเริ่มทดลองจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในสวนลุงโชค ให้กับเด็กนักเรียนในชุมชนรอบสวนลุงโชค 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านคลองทราย และ โรงเรียนบ้านคลองทุเรียน หลักสูตรการเรียนรู้เรื่องระบบสวนวนเกษตร การเพาะขยายพันธุ์ไม้ การตอนกิ่ง การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร

ปี พ.ศ. 2547-2548 ได้ริเริ่มพัฒนาโครงการเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนในท้องถิ่น 10 โรงเรียน โดยพัฒนาเป็น โครงการส่งเสริมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้สร้างปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ในท้องถิ่น สร้างโอกาสการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชน โดยเน้นกระบวนการศึกษา รวบรวมองค์ความรู้ในแหล่งเรียนรู้ พื้นฐานพัฒนาการของชุมชน รูปแบบวิถีชีวิตและการเกษตรกรรม ความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเขตชุมชนต้นน้ำลำพระเพลิง ค้นหาและพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ขยายผลการเรียนรู้ ประยุกต์และบูรณาการร่วมกันโดยเครือข่ายการเรียนรู้ท้องถิ่น สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดแนวทางพัฒนา หลักสูตรเพื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น โดยสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 3 นครราชสีมา ได้มีส่วนสำคัญในการนำไปพัฒนาเป็นคู่มือและหลักสูตรการเรียนรู้

จากการพัฒนาคู่มือการเรียนรู้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน-น้ำ-ป่า-ชุมชน และแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีกระบวนการพัฒนาข้อมูล จากการทำงานของศูนย์ประสานงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยรวบรวมจากการดำเนินโครงการของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า และพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ที่ได้สรุปบทเรียนจากการปฏิบัติการเป็นเอกสารการดำเนินงาน จัดเก็บฐานข้อมูลเพิ่มเติม และมีการทดลองจัดทำ โครงการเรียนรู้นาร่องในช่วงปี พ.ศ. 2544-2546 ร่วมกับ โรงเรียนรอบพื้นที่เขาแผงม้า และที่สำคัญยิ่งเกิดจากการจัดเวทีประชุม แลกเปลี่ยนแนวคิดร่วมกับคณะครูในโรงเรียนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง ทำให้เกิดการกำหนดกรอบการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อวาง

เป็นเป้าหมายในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เสริมกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน ให้ครูและโรงเรียนต่าง ๆ ได้เข้ามาใช้เนื้อหาการเรียนรู้ซึ่งประกอบด้วยพื้นฐานหลัก 3 เรื่อง (จิระศักดิ์ สี่หรัตน์ และคณะ, 2550, หน้า 42)

1. สาระเรื่องกระบวนการฟื้นฟูป่า กรณีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ เขาแผงม้า ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้จากคู่มือการเรียนรู้ของเขาแผงม้า ใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ 1 วัน

2. สาระการเรียนรู้-วนเกษตร, เกษตรกรรมพึ่งตนเอง ดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ด้านแนวคิด การจัดการเกษตรกรรมพึ่งตนเอง จากกรณีศึกษา แหล่งเรียนรู้ การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ระยะเวลาการเรียนรู้ แนวคิดพื้นฐาน 1 วัน

3. สาระการเรียนรู้ กลุ่มสนใจด้านการเกษตร 11 เรื่อง คือ

- 3.1 การเรียนรู้เรื่องกล้วย
- 3.2 การเรียนรู้เรื่อง ไม้ไผ่ ต้นไผ่
- 3.3 การทำปุ๋ยธรรมชาติใช้เอง
- 3.4 การเรียนรู้สารไล่แมลง
- 3.5 การเรียนรู้พืชผัก และสมุนไพร
- 3.6 การเรียนรู้ด้านสุขภาพ และการแปรรูปอาหาร
- 3.7 การเรียนรู้พืชให้สีธรรมชาติ-การมัดย้อม
- 3.8 การเรียนรู้การขยายพันธุ์พืช
- 3.9 การเรียนรู้เรื่องข้าวและการทำนา
- 3.10 การเรียนรู้เรื่อง เห็ด การเพาะเห็ด
- 3.11 การเรียนรู้เรื่องทรัพยากรน้ำ

โดยแต่ละหัวข้อย่อย สามารถเรียนรู้ได้ตามความสนใจ ระยะเวลาเรียนรู้ 2-3 ชั่วโมง โดยกำหนดให้โรงเรียนที่ร่วมโครงการเรียนรู้ 2 ครั้งเป็นสาระพื้นฐาน และอีก 2 ครั้ง เป็นการเลือกตามความสนใจ

และในปี พ.ศ. 2548-2549 ได้ร่วมกับเครือข่ายชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำมูนตอนบน และลำพระเพลิงพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ท้องถิ่น 3 เรื่อง เพื่อจัดการเรียนรู้ให้กับ โรงเรียนในท้องถิ่น คือ

1. คู่มือเสริมสาระจัดการเรียนรู้ท้องถิ่น ชุมชนต้นน้ำลำพระเพลิง เรื่อง การอนุรักษ์ กระทิงที่เขาแผงม้า
2. คู่มือเสริมสาระจัดการเรียนรู้ท้องถิ่น ชุมชนต้นน้ำลำพระเพลิง เรื่อง ชุมชน กับการจัดการป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร
3. คู่มือเสริมสาระจัดการเรียนรู้ท้องถิ่น ชุมชนต้นน้ำลำพระเพลิง เรื่อง ป่าและ ชุมชนต้นน้ำมูน

และในปี พ.ศ. 2549-2550 ได้พัฒนาโครงการเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้วิถีชีวิตทาง เลือทท้องถิ่นยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการจัดการเรียนรู้โดยคณะทำงานเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้ ท้องถิ่น ที่ประกอบด้วยคณะครู ผู้รู้ในท้องถิ่นร่วมกันจัดการเรียนรู้ และส่งเสริมการ เรียนรู้แนวลึกกับกลุ่มเป้าหมาย ผู้รู้ 20 คน และเยาวชนผู้สืบทอดองค์ความรู้ 40 คน

**แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น
(สวนลุงโชค) สร้างการเรียนรู้ให้กับท้องถิ่น ผสมผสานการฟื้นฟู
ระบบนิเวศป่ากับวิถีการผลิตตามแนวทางเกษตรกรรม
ยั่งยืนโดยใช้รูปแบบวนเกษตร**

การสร้างการเรียนรู้ให้กับท้องถิ่น มีองค์ประกอบ ดังนี้

องค์ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และสัตว์ป่า

องค์ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และสัตว์ป่า มีองค์ประกอบ ดังนี้

1. การฟื้นฟูระบบนิเวศป่าต้นน้ำโดยการปลูกป่า จากกรณี การดำเนิน โครงการ ปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติเขาแผงม้า-คลองปลากั้ง-มุนหลง-มุนสามง่าม
2. การอนุรักษ์กระทิงเขาแผงม้าสัตว์ป่าคุ้มครองที่ใกล้สูญพันธุ์

องค์ความรู้แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน โดยรูปแบบวนเกษตร

องค์ความรู้แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน โดยรูปแบบวนเกษตร มีองค์ประกอบ ดังนี้

1. การขยายผลเครือข่ายการเรียนรู้ในท้องถิ่น

1.1 เครือข่ายชาวบ้านในพื้นที่ โครงการอนุรักษ์เขาแผงม้า

1.2 เครือข่ายสร้างการเรียนรู้ในโรงเรียน กลุ่มเด็กและเยาวชน

ลุงโชค นอกจากทำงานเป็นนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาภาคเอกชนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยแล้ว อีกบทบาทหนึ่งที่ทำควบคู่กันไปคือเป็นเกษตรกร ทำไร่ ทำสวนและเรียนรู้ไปพร้อมกับการทำงานส่งเสริมให้กับชาวบ้าน สวนลุงโชคจึงเป็นเสมือนแหล่งเรียนรู้การเกษตรของตนเองและชาวบ้านในพื้นที่ต้นน้ำมูนตอนบน

หลังจากงานฟื้นฟูป่าที่เขาแผงม้าเป็นที่รู้จักของคนในท้องถิ่น และกลุ่มองค์กรนักอนุรักษ์ จากการทำงานอย่างต่อเนื่องและมีการขยายผลไปสู่พื้นที่ป่าอื่น ๆ ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ และเขตอุทยานแห่งชาติทับลาน นอกจากการฟื้นฟูป่าให้เห็นผลในระยะ 2-3 ปี และได้สร้างตัวชี้วัดด้านหลากหลายของพันธุ์สัตว์ป่า เมื่อมีการสำรวจพบกระทิงป่า ซึ่งเป็นตระกูลวัวป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์ ทำให้การทำงานของลุงโชคและคณะทำงานโครงการปลูกป่าเป็นที่รู้จักของสังคมวงกว้างนักอนุรักษ์ระดับประเทศ ทำให้ได้รับการสนับสนุนการทำงานพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สังคมได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การฟื้นฟูป่าไม้ และระบบนิเวศป่าในพื้นที่ต้นน้ำ เกิดเวทีขยายผลสู่การแลกเปลี่ยนแนวคิด ประสบการณ์การฟื้นฟูป่า รูปแบบการจัดการปลูกป่ามีคนมาเรียนรู้ ศึกษาดูงาน และกระแสนักเดินดินของฝูงกระทิงที่เขาแผงม้า ขยายมาสู่การอนุรักษ์สัตว์ป่า และการอนุรักษ์ถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าอย่างยั่งยืน

งานฟื้นฟูได้ขยายผลไปสู่การจัดการพื้นที่ปลูกป่าในพื้นที่ต่าง ๆ โดยรูปแบบการสร้างควมเข้าใจกับชุมชนที่อยู่รอบป่า ส่งผลต่อการเกิดเครือข่ายชุมชนในการจัดการป่าไม้ จากกรณีเครือข่ายชาวบ้านตำบลไทยสามัคคี มีการรวมกลุ่มกันสร้างกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูน ร่วมศึกษาบทเรียนและรูปแบบการฟื้นฟูป่า สร้างให้เกิดความตระหนักร่วมกันของคนในชุมชน เกิดการรวมกลุ่มกันวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สร้างความ

ร่วมมือกับภาคเอกชนและหน่วยงานราชการปลูกป่าและดูแลป้องกันไฟป่า ประสานความร่วมมือกันปกป้องทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

ศักยภาพในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง

ระบบวนเกษตรในขั้นตอนแรกเริ่ม

ลุงโชค เป็นเกษตรกรกรวนเกษตร ที่ใช้กระบวนการเรียนรู้ ทดลองลงมือปฏิบัติจริง เป็นชุดความรู้จากการทำงาน และการที่เป็นนักสังเกตเรียนรู้จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว คุณค่าความสมดุลของธรรมชาติที่ปรับเปลี่ยนตามสภาพของปฏิทินเวลาของฤดูกาล ร้อน ฝน หนาว (โชคดี ปร โลกานนท์, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 16 สิงหาคม 2552)

การเริ่มต้นการทำสวนวนเกษตรจากที่ดินมรดกที่เป็นสินสมรสของภรรยา พื้นที่ 25 ไร่ สภาพของดินที่ผ่านการปลูกข้าวโพด มันสำปะหลังติดต่อกันมาหลายปี สภาพพื้นที่เป็นดินหล่มมีน้ำขัง ภาษาดินเรียกว่า “ดินมันตกรอค” จากการปรับสภาพที่ดินเพื่อทำการผลิต เมื่อนำควายมาไถ ควายยังติดหล่ม เป็นปัญหาที่ทำทลายความรู้ความสามารถ ความตั้งใจในการพลิกฟื้นแผ่นดินจากสภาพของไร่ข้าวโพดให้เป็นสวนวนเกษตร ในอุดมคติที่วาดหวังไว้

การจัดการสภาพดิน พยายามแก้ปัญหาดินเสื่อมสภาพที่สูญเสียโครงสร้าง องค์ประกอบสมดุลของดินที่มีชีวิต โครงสร้างส่วนประกอบของดินเป็นที่รองรับพืชผลทางการ เกษตร ประกอบ ด้วยธาตุอาหารประมาณ 16 ชนิด ธาตุอาหารเหล่านี้จะอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล พืชผลที่อยู่จะอยู่อย่างมีความสุขไม่เป็นโรค นี่เป็นลักษณะดินที่สมดุล การปลูกพืชแบบการเกษตรสมัยใหม่ที่มีปัญหาเรื่อง โรคและแมลง สะท้อนปัญหาสำคัญของดินไม่สมดุล

การจัดการสภาพดินในพื้นที่ในระยะแรก ลุงโชคเริ่มจากแปลงปลูกผัก แดงกวา พร้อมกับแก้ปัญหาดินเสื่อมสภาพที่สูญเสียโครงสร้างดิน การเลือกชนิดของพืชที่จะนำมาปลูกเพื่อสร้างปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็น โดยทำให้ครอบครัวมีกินก่อน เพื่อตอบสนอง

ความต้องการของชีวิตและครอบครัว เริ่มทำจากน้อยไปหามาก นับเป็นขั้นตอนการวางรากฐานสำคัญของการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตส่วนเกษตร

เริ่มจากการทำการผลิตจากพื้นที่ 10 ไร่ พยายามไม่ไถพรวน และสังเกตเรียนรู้เรื่องโครงสร้างของดิน ใช้ปุ๋ยคอกปรับปรุง บำรุงดิน ตัดหญ้า ถากหญ้า เอาหญ้าที่ตัดนำมาคลุมต้นไม้ที่ปลูกในสวน ความพยายามในการปรับปรุงโครงสร้างให้ดินมีชีวิต คั้นสมดุให้ธรรมชาติ ใช้เวลาถึง 3-4 ปี โดยทำควบคู่ไปกับการปลูกไม้ผล โดยปล่อยให้ใบไม้ต้นที่เติบโตเป็นร่มเงาให้ไม้เล็ก ปลูกใบที่ร่วงหล่นบนพื้นสวน ทับถมย่อยสลายแปรสภาพเป็นปุ๋ยธรรมชาติช่วยบำรุงปรับสภาพหน้าดิน ด้วยจิตวิญญาณการเรียนรู้ และการสังเกตธรรมชาติ พบว่า ดินเริ่มมีการปรับโครงสร้างจากการไม่ไถพรวน เกิดรูพรุนของดินมีการถ่ายเทของอากาศ

ในช่วงปี พ.ศ. 2535 เจ้าหน้าที่ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน ซึ่งเป็นองค์กรที่ทำงานด้านการวิจัย และพัฒนาบุคลากรในองค์กรพัฒนาชนบท ได้เข้ามาร่วมงานในโครงการสรุปบทเรียนการส่งเสริมวนเกษตรและการฝึกอบรมเทคนิคและการส่งเสริมการเกษตรให้แก่ชาวบ้าน ด้านระบบการจัดการฟาร์ม และการทำเกษตรกรรมยั่งยืนวนเกษตร จากการศึกษาดูงาน ลุงโชคได้นำถั่วมะแฮะมาปลูกเพื่อช่วยกำจัดหญ้าคา ลำต้นและการเติบโตของถั่วมะแฮะจะสูงกว่าช่วยบังแสง และบำรุงดิน

การจัดการกับวัชพืช ด้วยวิธีคิดว่าพืชทุกชนิดจะมีระบบเกื้อกูลกัน จึงไม่มีการกำจัดวัชพืช การจัดการกับหญ้าคาที่ใช้วิธีนาบหญ้า หรือมอบหญ้าคาให้เอนทับชั้นกัน เพื่อให้เกิดการบังแสง ซึ่งในที่สุดหญ้าคาจะตาย นับว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านในท้องถิ่นนี้

การปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของดิน โดยใช้เศษวัสดุ เศษหญ้าคลุมผิวดิน ทำให้ดินไม่อัดแน่นเพราะเมื่อดฝน หรือถูกแดดเผาจนแห้ง วัสดุคลุมดินทำให้ผิวดินมีโครงสร้างโปร่งและร่วนซุย เก็บกักน้ำได้ดีขึ้น และรักษาความชื้นในดินให้เหมาะสม ในฤดูแล้งวัสดุคลุมดินจะช่วยป้องกันการระเหยและรักษาความชุ่มชื้น ถ้าดินมีวัสดุคลุมอยู่หน้าตลอดเวลาการไถพรวนก็จะไม่มีความจำเป็น

การบำรุงดินทีละน้อย วัสดุคลุมดิน จะค่อย ๆ ย่อยสลายไปจนหมด ขณะที่สลายตัวก็จะเพิ่มธาตุอาหารให้แก่ดิน การบำรุงดินโดยใช้วัสดุคลุม จะช่วยจัดสมดุลโครงสร้าง

ดินมีธาตุอาหารร่อยสลายเกิดขึ้นช้า ๆ อย่างสม่ำเสมอ เกิดการสูญเสียธาตุอาหารน้อย เพราะการย่อยสลายเกิดขึ้น ณ บริเวณที่ต้องการใช้ธาตุอาหาร

การควบคุมวัชพืชเป็นงานหนักในการทำเกษตร การคลุมดินอย่างต่อเนื่องเป็นวิธีควบคุมวัชพืชได้ดี ทำได้ง่ายและใช้แรงงานน้อย เพียงแต่หาวัสดุมาคลุมผิวดิน (เศษหญ้าแห้ง) การคลุมดินยังทำให้การไถพรวนมีความจำเป็นน้อยลง ช่วยประหยัดแรงงานในการไถพรวนอีกด้วย

ในพื้นที่ที่ปลูกต้นไม้ลงดิน ก็ตัดหญ้ารอบต้น นำเศษหญ้ามาคลุมดิน ในพื้นที่ดินหล่มมีน้ำท่วมขัง ก็แก้ปัญหาด้วยการยกร่อง

จากบทเรียนการพัฒนาของโครงการพัฒนาชนบทเพื่อการอนุรักษ์ ชุมชนเกิดความรู้อย่างดี เข้าใจ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมจากที่เคยทำลาย มาเป็นความร่วมมือในการอนุรักษ์สภาพป่าพื้นถิ่น มีความหลากหลาย ทั้งชนิด และจำนวนของพืชและสัตว์

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ส่งเสริมอาชีพ รายได้ ลดการใช้ประโยชน์โดยตรงจากป่า ปรับระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยว มาสู่การปลูกพืชผสมผสาน วนเกษตร มีการรวมกลุ่มเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรในแต่ละชุมชน บทเรียนจากการส่งเสริมอาชีพการเกษตรของโครงการฯ เมื่อได้ผ่านการทบทวนอดีตร่วมกันจากการเรียนรู้ได้ข้อสรุปจากประสบการณ์ที่ผิดพลาดของตนเองที่เคยทำการเกษตรแบบกระแสหลักมาก่อน ทำให้ระบบนิเวศเสื่อมโทรม มีปัญหาทางด้านสุขภาพร่างกาย ครอบครัวมีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การแสวงหาแนวทางทำการเกษตรแบบใหม่ แต่ปัจจุบันระบบนิเวศมีความเสื่อมโทรม สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปมาก และเกษตรกรได้ละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษไปเป็นระยะเวลายาวนาน จึงยากที่จะรื้อฟื้น หรือนำเอาภูมิปัญญาเหล่านั้นมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจุบันได้

ข้าว แรงบันดาลใจในการทำนา ปลูกข้าวของลุงโชค เกิดจากแนวคิดว่าการที่เกษตรกรสามารถปลูกข้าวไว้กินเอง เท่ากับว่าเกษตรกรมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองระดับหนึ่ง และมีอำนาจตัดสินใจ กำหนดวิธีการผลิตของตนเอง โดยทำผสมผสานไปกับวิธีการผลิตแบบวนเกษตร และไม่ต้องกังวลกับการหารายได้มาซื้อข้าวกิน

ข้าว เป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของชีวิตของคนในสังคมไทย การได้ลงมือปลูกข้าวกินเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้ชีวิต การใช้หยาดเหงื่อแรงงานในทุ่งนาหรือสวน ทำให้เข้าถึง

จิตวิญญาณความทุกข์ยากของชาวนา ในการผลิตเมล็ดข้าวแต่ละเมล็ดจะได้เรียนรู้และเห็นคุณค่า และมีความตั้งใจในการเก็บเกี่ยวผลผลิต การทำนาปลูกข้าว คือพื้นฐานการผลิตและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตในสังคมเกษตรกรรม เราควรภูมิใจ เมื่อยามที่เราบอกกับคนอื่นว่า ตัวเราเองเป็นเกษตรกร ข้าวปลาอาหาร เป็นผลจากงาน และชีวิต เป็นการสืบสานองค์ความรู้ของบรรพบุรุษ ที่ผ่านการฝึกฝนจากผืนนา ที่ไม่มีในตำรา หรือห้องเรียนใดดีไปกว่าผืนนา หรือเมล็ดข้าวกล้าที่ชาวนาไทยเป็นคนลงมือ หว่าน ไถ ปัก ดำ ไถบน ผืนแผ่นดิน มีแม่ธรณีคอยพุ่มฟักรักษา หล่อเลี้ยง ดิน น้ำ ลม ไฟ ในฤดูกาล และเฝ้ารอจนกว่าท้องนาจะเป็นสีทองให้เก็บเกี่ยวมาเป็นข้าวขาวในจาน ให้คนได้ลิ้มรสบุญคุณแห่งธรรมชาติ

หลังจากที่ลุงโชคเริ่มพลิกฟื้นผืนนา โดยได้ปรับพื้นที่ให้เป็นที่นาจำนวน 3 ไร่ โดยสร้างระบบการจัดการน้ำ ทำเป็นฝายชะลอน้ำ เพื่อให้น้ำไหลเป็นชั้นเข้าที่นา เป็นภูมิปัญญาในการบริหารจัดการน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการเพาะปลูก และได้ปลานาธรรมชาติที่เข้ามาตามลำคลอง ส่วนรอบคั้นนาปลูกกล้วย และไม้ผลหลายชนิด ลุงโชคดีปลูกถั่วลงในแปลงนาหลังจากเก็บเกี่ยวเพื่อบำรุงดิน และได้ผลผลิตข้าวไว้พอกินในครอบครัวและแบ่งปันญาติพี่น้อง ญาติมิตร และทำการทดลองปลูกข้าวโดยไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง ในต้นฤดูทำนา ในปี พ.ศ. 2544 โดยมีเด็กนักเรียนจากโรงเรียนวิชารัฐ-วิทยาลัย มาร่วมศึกษาเรียนรู้เรื่องการทำนาเป็นครั้งแรก

ลุงโชค เมื่อหวนกลับสู่วิถีชาวนา ภูมิปัญญา บรรพบุรุษ เริ่มรื้อฟื้นดิน รื้อฟื้นพันธุ์ข้าว ได้เรียนรู้เรื่องการเก็บรักษาและการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน พันธุ์เม็ดยะขาม ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจากจังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเหมาะกับสภาพของดินในพื้นที่ ชาวนาในอดีตจะต้องเลือกสรรพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับท้องถิ่น และรู้จักสภาพพื้นที่และระดับน้ำระยะเวลาของแต่ละฤดูกาลอย่างละเอียด ซึ่งทั้งพันธุ์ข้าวและความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแต่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาหลายชั่วคน กล่าวเฉพาะพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ก็ถูกคัดเลือกเก็บรักษาไว้ในแต่ละท้องถิ่น รวมแล้วนับพันนับหมื่นสายพันธุ์ โดยชาวนาในแต่ละท้องถิ่นต่างก็คัดเลือกพันธุ์ที่เหมาะสมกับความต้องการและสภาพของท้องถิ่นของตน

เมื่อทุกอย่างมีความสมดุล ชาวนาที่ดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข แม้จะไม่ร่ำรวยเพราะได้ผลผลิตไม่มากนัก แต่ชาวนาในอดีตที่พึ่งตนเองในชุมชนได้สูง มีปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตพอเพียง

พลังงาน แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ตระหนักในคุณค่าของพลังงาน และการจัดการพลังงานระดับท้องถิ่น หลักสูตรการเผยแพร่ความรู้เรื่องประหยัดพลังงานเป็นประเด็นหนึ่งที่เราให้ความสนใจและส่งเสริม

การใช้เตาเผาถ่านด้วยถัง 200 ลิตร แทนเตาเผาถ่านแบบเดิม คือการเผาด้วยกลบและดินกลบ ทั้งนี้เพื่อลดการตัดต้นไม้ใหญ่ ถ่านที่ได้จะมีประสิทธิภาพสูง และกระบวนการเผาถ่านนี้สามารถเก็บน้ำส้มควันไม้มาใช้ในการเกษตรได้ กิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมอนุรักษ์พลังงานที่ชุมชนต้องใช้ไม้ เป็นการส่งเสริมให้ทุกคนต้องปลูกต้นไม้เพิ่ม เช่น ปลูกในพื้นที่สาธารณะ ป่าหัวไร่ปลายนา และบริเวณบ้านเพื่อเป็นไม้ใช้สอย จากการได้เรียนรู้เทคโนโลยีเตาเผาถ่าน นำมาสู่การรักษาต้นไม้มากขึ้น ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าจากที่เคยเผาทิ้งก็นำมาเผาถ่านได้

เรียนรู้เชื่อมโยงพลังงาน กับคุณค่าวิถีชีวิต

การจัดการเรื่องพลังงานไม่ใช่แค่การใช้เทคโนโลยี ไม่ใช่แค่การวางแผนให้ประหยัดพลังงาน แต่พลังงานเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต เรามีเป้าหมายการดำเนินชีวิตอย่างไร ก็ส่งผลต่อการบริโภคพลังงานด้วยเช่นเดียวกัน มนุษย์เราต้องการความสุข ความพอเพียง ครอบครัวอบอุ่น มีรายได้พอเพียง ไม่เป็นหนี้ สุขภาพแข็งแรง จิตใจสงบ ได้รับการยอมรับในสังคม มีธรรมะ และวัฒนธรรมประเพณีเครื่องยึดเหนี่ยว อยู่ในสังคมที่มีการพึ่งพาอาศัยกัน มีความยุติธรรม เสมอภาค และมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

เตาเผาถ่านแบบถังน้ำมัน 200 ลิตร

1. เตาเผาถ่าน โดยใช้ถังน้ำมัน 200 ลิตร เป็นวิธีการเผาถ่านที่ง่ายที่สุดวิธีหนึ่ง และได้ถ่านคุณภาพดี ในการเผาครั้งหนึ่ง อาจได้ถ่านถึง 15 กิโลกรัม และได้น้ำส้มควันถึง 5 ลิตร

2. งบประมาณในการสร้างเตาประมาณ 300 บาท ใช้เวลาในการเผา 6-8 ชั่วโมงเท่านั้น

การเลือกสถานที่ก่อสร้างเตา ควรเป็นที่ดอน ฝนตกน้ำไม่ท่วม อยู่ห่างจากบ้านเรือนประมาณ 50 เมตร และควรอยู่ใกล้แหล่งไม้ฟืน หรือแหล่งวัตถุดิบ

วัสดุที่ใช้ทำเตา

1. ถังน้ำมัน 200 ลิตร จำนวน 1 ถัง
2. ท่อใยหิน ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว ยาว 1 เมตร จำนวน 7 อัน
3. ข้องใยหิน 90 องศา หรือ 3 ทาง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว จำนวน 1 อัน
4. อิฐบล็อก จำนวน 4 ก้อน
5. ดินเหนียว
6. จี๊เจ้าแกลบดำ
7. ดินหรือทราย (เป็นฉนวนหุ้ม)
8. ลำต้นไม้ไผ่ ขนาดอย่างน้อย 3 นิ้ว ทะลุตลอด ยาวอย่างน้อย 5 เมตร
9. ภาชนะใส่น้ำส้มควันไม้ (ขวดน้ำ)
10. สายยางขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 เซนติเมตร
11. ตะแกรงเหล็ก ขนาดกว้าง 30 ยาว 80 เซนติเมตร

วิธีประกอบเตา

1. ถังน้ำมัน 200 ลิตร ตัดฝาด้านบนออก สามารถเปิด-ปิดได้ และยึดกับตัวถังนำน้ำฝาดังที่ได้มาเจาะเป็นรูสี่เหลี่ยม ขนาดกว้าง 20 ยาว 20 เซนติเมตร

2. ฝาดังอีกด้าน (ก้นถัง) เจาะรูกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว

3. ปูพื้นทรายให้มีขนาดความกว้างและยาวเท่ากับขนาดของตัวถัง

4. นำถังมาวางบนพื้นทรายที่เตรียมไว้ (ถังจะทำหน้าที่เป็นผนังเตา)

5. ประกอบด้วยช่องอ 90 องศา หรือสามทาง และท่อใยหินที่ทำหน้าที่เป็นปล่องควันต่อเข้ากับตัวเตา พร้อมเชื่อมประสานรอยต่อ โดยใช้ดินเหนียวผสมกับขี้เถ้าแกลบ หรือส่วนผสมของดิน ททราย ปูนซีเมนต์ ในอัตราส่วน 6:3:1

6. ถ้าใช้สามทาง แทนช่องอในข้อที่ 5 ด้านที่ลงดิน ควรขุดหลุม แล้วรองก้นหลุมด้วยกรวด หิน หรืออิฐหัก

7. ตัวเตาหุ้มด้วยดินเหนียวหนา ประมาณ 30 เซนติเมตร หรือห่อหุ้มด้วยทรายก็ได้

8. ใส่ตะแกรงเหล็กในถัง เพื่อใช้สำหรับรองรับไม้ที่จะนำมาเผาเป็นถ่าน

9. นำไม้ที่ต้องการจะเผาเป็นถ่าน ขนาดความยาวประมาณ 80 เซนติเมตร ใส่เข้าไปตามแนวความยาวของตัวถังให้เต็ม ไม้ไม่ควรสดหรือแห้งเกินไป ปกติควรเป็นไม้ที่ตัดแล้วเก็บไว้ในที่ร่ม 1-2 อาทิตย์

10. ปิดฝาถัง แล้วนำอิฐบล็อกมาวางไว้ตรงท่อที่เจาะไว้ ประสานรอยต่อโดยใช้ดินเหนียวผสมกับขี้เถ้าแกลบดำ

11. พื้นดินตรงจุดที่จะใช้จุดไฟหน้าเตา ควรขุดลงไปให้ลาดเอียง เข้าหาปากเตาเล็กน้อย

วิธีการเผา

1. จุดไฟที่ปากเตา ระวังไม่ให้กองไฟหน้าเตาเข้าไปใกล้ในเตาเกินไป ระยะที่เหมาะสม คือ ประมาณ 1 ฟุต ปล่อยให้ไอร้อนเท่านั้นที่ไหลเวียนเข้าไปในเตา

2. ดักเก็บน้ำส้มควันไม้จากปากปล่องที่ควันออก โดยสังเกตจากสีของควัน

3. เมื่อเวลาที่ถ่านสุก จะสังเกตเห็นว่า ควันจะใส (ปกติใช้เวลา 6-8 ชั่วโมง) ให้ทำการอุดปากเตาและปากปล่องด้วยดินเหนียว รวมทั้งรอยรั่วอื่น ๆ ไม้ให้อากาศสามารถเล็ดลอดเข้าไปในเตาได้อย่างเด็ดขาด

ข้อควรระวัง ควันที่เกิดขึ้นอุณหภูมิ 300-500 องศาเซลเซียส สามารถติดไฟได้ ดังนั้น จึงห้ามไม่ให้นำเปลวไฟไปใกล้ปล่องควันโดยเด็ดขาด

น้ำส้มควันไม้ เป็นของเหลว มีสีน้ำตาลใส ได้มาจากการควบแน่น ที่เกิดจากการผลิตถ่านไม้ ในช่วงที่ไม้กำลังเปลี่ยนเป็นถ่าน ซึ่งอุณหภูมิในเตาอยู่ระหว่าง 300-400 องศาเซลเซียส โดยสารประกอบต่าง ๆ ในไม้พื้น จะถูกความร้อนทำให้สลายตัว เกิดเป็นสารประกอบใหม่ มากกว่า 200 ชนิด

เนื่องจากน้ำส้มควันไม้มีสารประกอบมากมาย จึงนำมาใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย คือ

1. ใช้ในครัวเรือน เช่น ความเข้มข้น 100% ใช้รักษาแผลสด แผลถูกน้ำร้อน ไฟลวก รักษาโรคน้ำกัดเท้า และเชื้อราที่ผิวหนัง ผสมน้ำ 20 เท่า ราดทำลายมด ปลวก ผสมน้ำ 100 เท่า ราดโคนต้นไม้รักษาโรคราและโรคเน่า รวมทั้งป้องกันแมลงไม่ให้วางไข่ ใช้ดับกลิ่นในห้องน้ำ ครัว ขยะ กรงสัตว์เลี้ยง
2. ใช้ในการเกษตร เช่น ผสมน้ำ 50 เท่า พ่นลงดินเพื่อฆ่าเชื้อที่เข้าทำลายพืช ผสมน้ำ 200 เท่า ฉีดพ่นในพื้นที่ดินรอบต้น ทุก 7-15 วัน เพื่อขับไล่แมลง ป้องกันและกำจัดเชื้อรา ช่วยกระตุ้นความต้านทาน และการเจริญเติบโตของพืช ในพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีอย่างหนัก และยาวนาน ต้องใช้ปุ๋ยหมักเข้าช่วยด้วย และหากใส่ถ่านลงไปด้วยก็จะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ผสมน้ำ 500 เท่า ฉีดพ่นผลอ่อนของพืชหลังติดผลแล้ว 15 วัน ช่วยขยายให้ผลโตขึ้น และฉีดพ่นอีกครั้ง ก่อนเก็บเกี่ยว 20 วัน เพื่อเพิ่มน้ำตาลในผลไม้
3. ใช้ในปศุสัตว์ เช่น ลดกลิ่นและแมลงในฟาร์มได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการใช้น้ำครั้งแรกควรผสมน้ำ 100 เท่า หลังจากนั้นเพิ่มเป็น 200 เท่า ใช้ผสมอาหารสัตว์เพื่อช่วยย่อยอาหาร และป้องกันโรคท้องเสีย

จากเศษไม้ ปลายกิ่ง ในยุคของแพงเช่นนี้ การประหยัด และการพึ่งพาตนเอง ให้ได้มากที่สุด เป็นทางออกที่ดีที่สุดของเกษตรกร เศษไม้ ปลายกิ่งที่ได้จากการตัดแต่งกิ่งของต้นไม้ หรือการตัดกิ่งไม้เพื่อเร่งการแตกใบ สามารถนำมาแปรเปลี่ยนให้เกิดประโยชน์มากขึ้น ด้วยการแปรสภาพเป็นถ่านเพื่อใช้ในการประกอบอาหาร และผลพลอยได้อีกอย่าง คือ น้ำส้มควันไม้ ที่ให้ประโยชน์มากมายมหาศาล

กระบวนการผลิตถ่านไม้ โครงสร้างของไม้ มีรูปร่างคล้ายท่อรวมกันเป็นมัด มีรูพรุนเล็กมาก ๆ ตาเปล่ามองไม่เห็น เมื่อไม้เปลี่ยนเป็นถ่าน โครงสร้างยังคงสภาพเดิม แต่จะหดตัวเล็กกว่าเดิมประมาณ 30% ไม้อายุน้อยจะหดตัวมากกว่าไม้อายุมาก

กระบวนการผลิตถ่านไม้ แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ไล่ความชื้น ขั้นตอนนี้จำเป็นต้องใช้ความร้อนจากภายนอก เพื่อให้ไม้พื้นเกิดปฏิกิริยา ดูดความร้อนสะสมไว้ให้มากพอที่จะเกิดปฏิกิริยาคายความร้อนในขั้นต่อไป การไล่ความชื้นทำได้ 2 วิธี คือ การให้ความร้อนโดยตรง ด้วยการจุดไม้พื้น

บางส่วนของใบ เพื่อให้อ่างน้ำของไม้ลูกใหม่และเกิดความร้อนพอที่จะไล่ความชื้นออกจากไม้ วิธีนี้หากควบคุมอากาศไม่ดี จะทำให้เกิดเชื้อราได้มาก ผลผลิตถ่านต่ำ อีกวิธีคือการใช้ความร้อนโดยอ้อม ด้วยการจุดไฟหน้าเตา นำเพียงลมร้อนเข้าไปไล่ความชื้นออกจากไม้พิน ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ที่อุณหภูมิระหว่าง 20-180 องศาเซลเซียส ช่วงนี้ไม้จะคายน้ำที่ดูดซับอยู่ในช่องว่างระหว่างเซลล์และผนังเซลล์เท่านั้น ควันที่ออกมาจะมีสีขาวปนน้ำเงินอ่อน และจะมีแต่ไอน้ำเท่านั้น

ช่วงที่ 2 อุณหภูมิระหว่าง 180-270 องศาเซลเซียส ช่วงนี้โครงสร้างของไม้พินจะเริ่มสลายตัว และสลายหมดในอุณหภูมิที่ 260 ควรรักษาอุณหภูมิไว้นานพอควร เพื่อไม่ให้พินสะสมความร้อนใกล้เคียงกันหมดทุกจุด ควันที่ออกมาในช่วงนี้จะเริ่มมีสีเหลืองจาง ๆ ขึ้นตอนที่ 2 เปลี่ยนจากไม้เป็นถ่าน แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ที่อุณหภูมิระหว่าง 270-300 องศาเซลเซียส ช่วงนี้ไม้ในเตาสะสมความร้อนไว้มากพอที่จะเกิดปฏิกิริยาคลายความร้อน โดยไม้ต้องเติมพินหน้าเตาอีก ไม้พินจะลุกไหม้และสลายตัวโดยความร้อนที่สะสมไว้ในตัวเองควันที่ออกมาจากปล่องจะมีสีขาวปนเหลือง กลิ่นฉุนจัด ผู้ผลิตถ่านจะเรียกควันที่ว่า ควันที่บ้ำ หลังจากควันที่บ้ำมีปริมาณน้อยลง และเริ่มเป็นสีเทาแล้ว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องควบคุมอุณหภูมิไว้ให้คงที่เป็นเวลานานพอสมควร เพื่อให้ขั้นตอนนี้เป็นไปอย่างช้า ๆ และสม่ำเสมอ ความร้อนจากไม้ด้านบนหน้าเตาจะค่อย ๆ ถ่ายความร้อนไปยังจุดต่าง ๆ ทั่วทั้งเตาอย่างช้า ๆ ทำให้ได้ผลผลิตสูง การควบคุมอุณหภูมิด้วยเทอร์โมมิเตอร์อาจผิดพลาดได้ โดยเฉพาะเมื่อมีการเติมพินหน้าเตามากและเร็วเกินไป

ดังนั้น การดูสีควันที่ และนำกระเบื้องเคลือบขาว มาอังที่ปล่องเพื่อดูสี จึงเป็นการตรวจซ้ำที่ให้ผลที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

ช่วงที่ 2 อุณหภูมิ 300-400 องศาเซลเซียส เป็นช่วงของการเปลี่ยนจากไม้ถ่านเป็นถ่าน ควันที่ออกมาประกอบด้วยสารต่าง ๆ หลายร้อยชนิด

ขั้นตอนที่ 3 การทำให้ถ่านบริสุทธิ์ ควันที่ออกมาจะมีสารก่อมะเร็งปนออกมาด้วยเมื่ออุณหภูมิสูงกว่า 425 องศา ดังนั้นจึงไม่ควรเก็บควันที่ในช่วงนี้

ขั้นตอนที่ 4 การทำให้เย็น

จากการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้คุณค่าพลังงาน ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้เทคโนโลยีประหยัดพลังงาน โดยเฉพาะการเผาถ่านด้วยเตา 200 ลิตร และเตาหุงต้มประสิทธิภาพสูง เรียนรู้ที่จะจัดการเรื่องพลังงานเล็ก ๆ ในครัวเรือน ที่เริ่มจากการใช้ฟืนใช้ถ่าน เรียนรู้ที่จะรักษาทรัพยากร ธรรมชาติตั้งต้นทาง คือ เผาถ่านอย่างไรให้ได้ประสิทธิภาพ จนถึงปลายทางที่จะใช้เตาหุงต้มที่ประหยัดถ่านมากที่สุด

สร้างความมั่นใจให้กับท้องถิ่นว่า ชุมชนสามารถจัดการพลังงานได้ โดยเริ่มจากตนเองและเชื่อมโยงกับวิธีการดำรงชีวิต เพราะถ้าหากเราฟุ่มเฟือยและมีความโลภไม่หยุดหย่อน ไม่ว่าพลังงานจะทดแทนด้วยอะไร ก็ไม่สามารถหยุดยั้งการสูญเสียทรัพยากรลงไปได้ เช่นเดียวกันการใช้ฟืนไม้ถ่าน หากไม่รู้จักปลูกรักษาดูแลต้นไม้ ก็จะกลายเป็นผู้ทำลายได้

น้ำ ในอดีตภูมิปัญญาชาวบ้าน ทางเลือกในการจัดการน้ำของชาวบ้าน เป็นความรู้ในการจัดความสัมพันธ์มาจากการปฏิบัติทดลองในชีวิตประจำวัน และสืบทอดความรู้เหล่านี้มานาน ที่ผ่านมามีชาวบ้านอีสานได้สั่งสมความรู้ รู้จักหาวิธีจัดการน้ำรูปแบบต่าง ๆ บทเรียนของการจัด การน้ำนำมาใช้ประโยชน์โดยอาศัยความรู้เฉพาะท้องถิ่น เข้าใจความหลากหลายไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่ป่าบุง ป่าทามต่าง ๆ และความรู้ที่มีทางเลือกหลากหลาย ตามสภาพของแหล่งน้ำธรรมชาติ และภูมินิเวศน์ของพื้นที่ เช่น ห้วย กูด หนอง คลอง น้ำผุด น้ำซาง เทียง น้ำจั้น

หลักการสำคัญของการจัดการทรัพยากรน้ำของคนอีสาน ไม่ใช่การกักเก็บควบคุมน้ำ แต่เป็นการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ ด้วยความอ่อนน้อมที่จะเรียนรู้

ดิน น้ำ ข้าว เกษตรกรไทยในอดีตมีความเคารพธรรมชาติเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะดินและน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ให้กำเนิดและหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตในโลกนี้ รวมทั้งพืชพรรณ ัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากคำเรียกดินและน้ำว่า “แม่ธรณี” และ “แม่คงคา” รวมทั้งวิธีการปฏิบัติต่อดินและน้ำอย่างเคารพยกย่องในฐานะผู้มีพระคุณ

สำหรับชาวนา นอกจากแม่ธรณีและแม่คงคาแล้ว ยังมีแม่โพสพ ซึ่งเปรียบเสมือนมารดาของชาวนาโดยตรงอีกด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ทั้งสามกับชาวนานั้น มีมากกว่า

ความสัมพันธ์ในระบบการผลิตและบริโภคเท่านั้น แต่ยังรวมถึงวิธีการดำรงชีวิตทั้งหมดของชาวนาที่ได้รับการปรับให้สอดคล้องกันมานานนับร้อยนับพันปี

วิถีชีวิตและวิธีการผลิต ตลอดจนจารีตประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อ สืบทอดตกทอดกันมาโดยลำดับ สะท้อนความอ่อนนุ่มถ่อมตน อยู่ภายใต้ความเชื่อว่ามีน้ำ คือสายธารแห่งชีวิตที่เชื่อมโยงชีวิตทุกชีวิตเข้าด้วยกัน และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งป่าและแม่พระธรณีอันเปรียบเสมือนสายรอกที่เชื่อมทุกชีวิตสู่ครรภ์ของมารดา

ที่ผ่านมา ชาวบ้านเรียนรู้เพื่อปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ โดยการเฝ้าสังเกตธรรมชาติ ทดลอง เรียนรู้ ปฏิบัติกับความเป็นจริงของสภาพพื้นที่ บางครั้งต้องเดินไปสังเกตดูว่าที่แห่งไหนมีไอน้ำขึ้นมาตามพื้นดินถึงจะรู้ว่าเป็นบ่อน้ำ มีน้ำหรือไม่ ความรู้ของชาวบ้านที่ไม่ควบคุมธรรมชาติ แต่อาศัยความรู้เพื่อปรับตัวหรือปรับวิธีการผลิต เลือกพืชพรรณแต่ละชนิด เลือกวิธีการใช้ทรัพยากร โดยไม่ไปเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการสูญเสีย

ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากรหลายด้านตามความหลากหลายของพื้นที่ ตามความผันแปรของธรรมชาติ เช่น ในฤดูที่มีน้ำหลากจะมีเครื่องมือหลายวิธีในการจับปลา มีการขุดบ่อ สร้างแนวผนังกันน้ำ และวิธีการต่าง ๆ นานา หรือการอาศัยตะกอนจากน้ำท่วมทำให้เกิดปุ๋ยธรรมชาติ

เมื่อน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำที่เคยเป็นพื้นที่น้ำขุ่น ช่วงฤดูน้ำหลากแห้งลงก็ใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ก็จะนำปุ๋ย นำความอุดมสมบูรณ์กลับมาให้พื้นที่อีก ในพื้นที่เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นป่าบุง ป่าทาม พื้นที่ริมตลิ่งก็จะประกอบไปด้วยพืชพรรณนานาชนิด ที่เป็นทั้งสมุนไพร และพืชผักที่กินได้ เช่น หน่อไม้ ไข่มดแดง เป็นต้น

การมีทรัพยากรที่หลากหลายให้เลือกกินเลือกใช้ได้ตลอดตามฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี แต่ความเข้าใจในความหลากหลายของทรัพยากรที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่าไม่ใช่แค่ความรู้ว่าจะใช้น้ำอย่างไร แต่จะรู้ว่าในแต่ละพื้นที่ที่มีความหลากหลายของดินของไม้ ของปลา และพืชต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ จะเห็นได้ว่าหลักการจัดการทรัพยากรที่ตั้งอยู่บนองค์ความรู้ และความเข้าใจลักษณะภูมิประเทศที่หลากหลาย การจัดการที่มีฐานมาจากการเอื้อเพื่อ แบ่งปัน อุดหนุน เจือจาน

ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในยามที่ไม่มีกิน เป็นระบบคุณธรรมที่เกื้อหนุนให้ชุมชนอีสานเผชิญปัญหาด้วยตัวของเขาเองได้ โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เป็นพื้นที่เรียนรู้ของชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ต้นน้ำมูน โดยเฉพาะรูปแบบวนเกษตรที่ได้ดำเนินการปลูกไม้ผลและไม้ป่าผสมผสานกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2545 แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เริ่มเป็นพื้นที่เรียนรู้และศึกษาดูงานด้านการเกษตร ในขณะที่เขาแผงม้า เป็นสถานที่ศึกษาดูงานด้านการฟื้นฟูป่า โดยมีกลุ่มเครือข่ายองค์กรพัฒนาภาคเอกชนที่ทำงานกับชุมชนและหมู่บ้านจากหลายพื้นที่ในภาคอีสาน ภาคใต้ และภาคเหนือ มาศึกษาดูงาน

ลุงโชค ทำหน้าที่ถ่ายทอดรูปแบบ และวิธีการปลูกป่าและแนวคิควนเกษตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นน้ำ คือ การฟื้นฟูป่า การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่เหมาะสม ไม่ทำลายต้นทุนของฐานทรัพยากร ธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และสัตว์ป่า ควบคู่ไปกับการเรียนรู้เทคนิคการเกษตรที่เอื้อต่อวิถีธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเรียนรู้เพื่อเก็บน้ำในการดูแลพรรณไม้ เป็นการเรียนรู้หนึ่งที่มีความสำคัญ ในการสร้างจิตสำนึกการใช้ น้ำ ทั้งน้ำกิน น้ำใช้ น้ำเพื่อการเกษตร โดยเชื่อมโยงกันทั้งสาย ระหว่างต้นน้ำ แหล่งกักก้ำน้ำ พื้นที่ต้นน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าอนุรักษ์ต้นน้ำ กลางน้ำ การทำการเกษตรกรรมทางเลือก รูปแบบต่าง ๆ ที่ยั่งยืน ชุมชนที่อยู่อาศัยสองฟากฝั่งของแหล่งน้ำ และจิตสำนึกการใช้ น้ำ ทางภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมต่าง ๆ ให้แปรเป็นพลังงานสะอาด รักษาสิ่งแวดล้อม

ป่า: ธนาการต้นไม้ สวัสดิการชีวิตที่พึ่งตนเองได้ เมื่อมีที่ดินเป็นของตนเองควรปลูกต้นไม้ลงไป จะปลูกอะไรก็ตามใจ การปลูกต้นไม้คล้ายกับนำเงินไปฝากธนาคาร การปลูกต้นไม้ลงในดินถือเป็นการออชนิดที่มีหลักประกันค่อนข้างแน่นอนและไม่มีใครโกงได้ การปลูกต้นไม้ก็ตาม ถ้าหวังผลให้ต้นไม้ขึ้นเจริญเติบโตได้ระดับดีพอหรือได้รับผลสูง ต้องไม่ปลูกในที่ดินที่โล่งแจ้งปล่อยให้เป็นที่รกไว้ก่อน แล้วปลูกไม้แทรกลงไปเรื่อย ๆ โดยวิธีการไม่ไถดิน ปล่อยให้ดินปรับสภาพเอง ปลูกไม้หลายชนิดใกล้เคียงกับสิ่งที่เป็นธรรมชาติ หรือที่ธรรมชาติสร้างให้มากที่สุด เจตนาคือ สร้างความ

สมดุขของพืช เริ่มมีสิ่งที่เป็นธรรมชาติเพิ่มขึ้น เป็นคำบอกเล่าของลุง โชค กับผู้คนที่มาศึกษาดูงาน เยี่ยมชมสวนวนเกษตร และขยายความเรื่องป่า ธรรมชาติต้นไม้ สวัสดิการชีวิตที่พึ่งตนเองได้ ด้วยความมั่นใจว่า การปลูกต้นไม้เป็นการออมที่มีหลักประกัน เป็นการยกระดับชีวิต ยกย่องรายได้เป็นบำเหน็จที่จะออมได้ เพื่อชีวิตยามแก่เฒ่า เป็นแผนชีวิตของเกษตรกรที่เตรียมสะสมทรัพย์ยกเว้นการสะสมเงินทอง ที่ต้องเริ่มตั้งแต่วันนี้ เมื่อถึงวัยที่ควรจะได้พักผ่อน ก็จะมีบ้านอายุไว้เก็บกิน เมื่อเกษตรกรอายุ 60 ปี ก็สามารถมีไม้มาสร้างบ้านให้ลูกหลาน หรือแม้จะแปรเป็นเงินมาดูแลสวัสดิการเอาไว้ทำบุญทำทาน มีสวนวนเกษตร ไว้เดินชื่นชมให้เพลิดเพลิน เป็นแหล่งให้ความรู้ เป็นอาหารและยา เป็นมรดกทางธรรมชาติให้ลูกหลาน

ปลูกไม้ป่าในสวน ปูพื้นฐานสวัสดิการ บ้านอายุชีวิต

ปี พ.ศ. 2537-2538 กรมป่าไม้มีนโยบายส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชน โดยให้ค่าตอบแทนการปลูกและดูแลรักษา ไร่ละ 3,000 บาท สำหรับเกษตรกรที่สนใจเข้าร่วมโครงการฯ ลุงโชคได้นำที่ดินเข้าร่วมโครงการฯ โดยนำไม้ยืนต้นมาปลูกในแปลง เช่น ไม้แดง มะค่า ประดู่ ในช่วงนั้นต้องรับผิดชอบเป็นหัวหน้าปลูกป่าถวายเฉลิมพระเกียรติที่เขาแผงม้า และที่คลองปลากั้ง ต้องทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ให้กับงานหลัก ทำให้ไม่ค่อยมีเวลาในการดูแลสวน จึงรับคนงานมาช่วยดูแลสวน โดยมาอาศัยกันแบบครัวเรือน การปลูกไม้ผลต้องมีเวลาในการดูแล เมื่อพื้นที่สวนขยายเพิ่มขึ้นทำให้การดูแลไม่ทั่วถึง ลุงโชคหันมาสนใจการปลูกไม้ป่า ไม้ยืนต้น ที่ไม่ต้องดูแลมาก เช่น ไม้พยอม มะค่า ประดู่ ไม้แดง

ความที่เป็นนักสังเกต ลุงโชคเรียนรู้จากธรรมชาติ พร้อม ๆ ไปกับงานปลูกป่าที่เขาแผงม้า ซึ่งเป็นพื้นที่ติดกับพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ สังเกตพบว่า ระบบธรรมชาติของไม้แต่ละชนิดมีการจัดสมดุลในตัวเอง มีการเกื้อกูลกัน จึงนำความรู้จากการสังเกตไปปรับใช้ในสวนวนเกษตร ตัดสินใจเลือกกระหวาง พริกไทย กับ คีปลี ตกลงเลือกคีปลี ตั้งใจไว้ว่าต้นไม้ในสวนทั้งไม้ผลและไม้ยืนต้น จะปลูกต้นคีปลี พันธุ์ไม้เลื้อยให้เกาะอาศัย โดยไม่อาศัยหลัก

ปี พ.ศ. 2539 เกิดไฟไหม้สวน เป็นปกติทุกปีของชาวไร่ที่ปลูกข้าวโพด บริเวณรอบ ๆ สวนลุงโชค เมื่อหมดฤดูช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวโพด ระหว่างเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม และเดือนมกราคม ชาวไร่มักจะจุดไฟเผาซังข้าวโพด เพื่อกำจัดวัชพืช หรือบางแปลงที่ยังมีข้าวโพดหลงเหลืออยู่จากการจ้างหัก ก็จะมีคนมาเผาเพื่อเก็บข้าวโพดที่เหลือ จึงเป็นสาเหตุให้เกิดไฟไหม้ลุกลามไปถึงพื้นที่สวนของคนอื่น และไม่สามารถควบคุมได้ ปีนั้น ไฟลุกลามเข้ามาถึงในสวนลุงโชค พื้นที่ปลูกป่า แปลงปลูกไม้ดง แปลงไม้ผล ไม้มะขาม เสียหายจำนวนมาก ความเสียหายคิดเป็นพื้นที่ถึง 30 ไร่เศษ

เหตุการณ์ครั้งนี้ ถือเป็นบทเรียนครั้งยิ่งใหญ่ แต่ไม่ทำให้ท้อแท้ คิดถึงวิธีแก้ไขป้องกันไม่ให้ภัยจากไฟเข้ามาทำลายไม้ในสวนครั้งต่อไป และมุ่งมั่นที่จะสร้างสวนวนเกษตรเพื่อพลิกฟื้นแทนไม้ยืนต้น ไม้ผล ไม้สวน ที่สูญเสียไป แต่คราวนี้ต้องสร้างแนวกันไฟรอบเขตพื้นที่ให้กว้างขึ้น ผลสำรวจความเสียหายที่หนักจะเป็นป่ามะขามหวาน ที่รอดตายก็จะกลายพันธุ์เป็นมะขามเปรี้ยว ไม้ป่าที่ถูกไฟไหม้ บางส่วนฟื้นคืนจำนวนหนึ่ง

ปี พ.ศ. 2544 เริ่มปลูกไม้ประดับดอกหน้าวัว เริ่มต้นการเรียนรู้จากการไปขอพันธุ์ มาปลูกเป็น ไม้ประดับในบริเวณหน้าบ้าน ใต้ต้นมะม่วง ต่อมาเมื่อเครือข่ายสมาชิก เกษตรกรอำเภอวังน้ำเขียวที่ปลูกดอกหน้าวัวส่งขายตลาด ไม้ประดับ มาแนะนำให้ปลูก โดยขยายแปลงจัดสร้างเป็น โรงเพาะเลี้ยงเชิงธุรกิจ และตัดดอกส่งขายผ่านกลุ่ม กิจการปลูกดอกหน้าวัวขายเป็นธุรกิจของครอบครัว โดยภรรยาเป็นฝ่ายจัดการดูแลเป็นหลัก ในช่วงแรก พอเป็นรายได้ที่คุ้มกับการลงทุนลงแรงเพราะมีตลาดรองรับ ระยะต่อมาเริ่มมีปัญหาด้านการตลาด การจะต้องเพิ่มลงทุนสูงขึ้นที่สำคัญ คือ เวลาที่ต้องเอาใจใส่ อย่างจริงจังทางด้านการคัดเกรดของสินค้าให้ได้ตามมาตรฐานที่กำหนด พอเดินทางมาถึงช่วงนี้เริ่มมีคำถามขึ้นมาในใจตัวเองว่า เส้นทางเลือกของชีวิตเส้นนี้ สอดคล้องเหมาะสมกับสมดุลของชีวิตใช่หรือไม่ และถ้าไม่สอดคล้องจะจัดสมดุลเส้นทางชีวิตครอบครัวใหม่อย่างไร

การปลูกเสริมไม้ในสวนวนเกษตร เริ่มปลูกไม้ไผ่ โดยปลูกไผ่สีสุก ไผ่บ้าน ส่วนแนว คิดในการปลูกไผ่เลี้ยง ซึ่งแต่เดิมมีกอไผ่เลี้ยงอยู่ข้างในแปลงเดิมที่เคยปลูกไม้ดง แต่ถูกไฟไหม้ตายทั้งหมดคราวนั้น แปลงที่ตั้งใจจะปลูกไผ่เลี้ยงสภาพพื้นที่เป็นดินปน

ทราย ปลุกไม้ผลไม้มื่อยขึ้น และประโยชน์ของการปลุกไม้ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ คือ ปลุกเป็นแนวเพื่อกันคลื่นพัง เป็นแนวเขตที่ดิน ขนานไปตามแนวคลอง

การปลุกไม้ นอกจากปลุกเพื่อประดับ สวยงาม และปรับปรุงดินแล้ว ยังนำไม้ใผ่ มาเผาเป็นถ่าน ไม้คุณภาพสูง คุณสมบัติดีกว่าถ่านทั่วไป เนื่องจากถ่านไม้ใผ่มีโพรงรูพรุน เล็ก ๆ กระจายอยู่มากกว่าถ่านไม้ชนิดอื่น โพรงเล็ก ๆ เหล่านี้ทำหน้าที่ดูดซับกลิ่น ความชื้น ป้องกันคลื่นแม่เหล็ก คลื่นไฟฟ้า และรังสีที่กระจายอยู่รอบตัวเรา และมีคุณสมบัติ เปลี่ยน เป็นอนุมูลอิสระให้เป็นกลาง

ถ่านไม้ใผ่ จึงนำมาใช้เพื่อฟอกอากาศ ดูดซับกลิ่น ดูดความชื้น ดูดซับคลอรีน เพิ่มแร่ธาตุในน้ำ กระตุ้นการไหลเวียนของโลหิต ช่วยให้นอนหลับได้ดี ร่างกายสดชื่น ถ่านไม้ใผ่ยังนำไปใช้เป็นส่วนผสมของผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพต่าง ๆ เช่น แชมพู สบู่ ยาสีฟัน ถ่านเม็ดดูดสารพิษ ฯลฯ ประโยชน์ที่ได้จากถ่านแล้ว ยังมีน้ำส้มควันไม้ ซึ่งเป็น ผลพลอยได้จากการเผาถ่านมาใช้ในการเกษตรอีกด้วย

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) อุดมไปด้วยพรรณไม้ธรรมชาตินานาชนิดเต็มพื้นที่ ทั้งไม้ป่า เช่น ไม้แดง มะค่า ประดู่ ไม้ยาง พยุง ต้นหว้า ตะเคียน สะตอ ลองกอง กฤษณา พืชผัก ยา ไม้ดอก ไม้ประดับ ฯลฯ เน้นการจัดการกับผลผลิตที่ได้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด บางครั้งผลไม้ออกผลผลิตล้นตลาด ทำให้ขายได้ราคาถูกลงก็จะนำมาแปรรูปผลไม้ เพื่อให้สามารถเก็บไว้กินหรือขายได้ราคา สูงขึ้น นอกจากผลไม้ แล้วยังนำพืชสมุนไพร เช่น มะกรูด ตะไคร้หอม ว่านสาวหลง ฯลฯ มากลั่นทำน้ำมันหอมระเหย โดยกระบวนการต้มกลั่นจากหม้อต้มกลั่นที่มีคุณภาพ ผลงานพัฒนาจากการส่งเสริมเกษตรกรรมทางเลือก สร้างคน สร้างงาน อาชีพ รายได้ ให้กับกลุ่มเกษตรกรที่สนใจการปลูกพืชหลายชนิด ที่สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ แทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว การจัดการกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตามวิถีของชุมชน เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง ส่งผลให้เกิดการก่อรูปเป็นเครือข่าย ขยายผลทางอาชีพการ เกษตรตามแนวคิดรูปแบบวนเกษตร และมีกิจกรรมพบปะแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันมา อย่างต่อเนื่อง แนวคิดรูปแบบวิธีการของวนเกษตร เป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม เป็น ความพยายามในการแสวงหาทางออกในการยังชีพ โดยหลักการให้มีความสมดุล ระหว่างผู้คน สังคม และสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ เป็นทางเลือกที่สำคัญในการพัฒนาแบบ

ยั่งยืนในสังคม ไทย เป็นวิถีการเรียนรู้สู่สมดุล และฟื้นฟูธรรมชาติ เพื่อการพึ่งตนเองได้ โดยมีปัจจัย 4 พื้นฐานในการดำรงชีวิต มีอาหาร ยา ภัยโรค ที่อยู่อาศัย เป็นการวางรากฐานทางสวัสดิการให้เราตลอดชีวิต เกิดความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเอง ลดการผูกพันตัวเองกับพืชเศรษฐกิจที่ผูกพันกับตลาด วนเกษตร เกษตรกรรมทางเลือก หนทางที่ยั่งยืนเพื่อการมีกินตลอดชีวิต อยู่อย่างมีสติ ไม่ประมาท ไม่โลภ สร้างความมั่นคงให้ชีวิต ทั้งระยะสั้นระยะยาว สร้างสวัสดิการยามแก่ชรา

สมุนไพรมะพร้าว: สุขภาพ วิถีไทย การจัดสภาพพื้นที่ในแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสิ่งแวดล้อมให้ปรับตัวสู่สมดุล ตามฤดูกาลเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสรรพชีวิต ตามสภาพธรรมชาติที่เหมาะสม สุขภาพวิถีไทย เป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากัน เรียนรู้จากการเสริมสร้างภูมิปัญญาอย่างอิสระ เพื่อสุขภาพที่พ้นจากพันธุกรรม อิสระจากการเจ็บป่วย ความทุกข์ และความบีบคั้นทั้งปวง เพื่อก้าวไปสู่ประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

คุณค่าแห่งภูมิปัญญา วัฒนธรรมชุมชน สร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เกิดผลทั้งกาย-ใจ การฟื้นฟูดูแล บำบัด ปรับสมดุลจากภายในเป็นอานุสงฆ์ ส่งผลให้ชุมชนมีสุขภาพะ มีภูมิคุ้มกันชุมชน สร้างระบบการดูแลสุขภาพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ตอบสนองต่อปัญหาสุขภาพในอนาคต

การแพทย์พื้นบ้าน เป็นระบบการแพทย์ที่เกิดขึ้น และพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน เมื่อราว 5,000 มาแล้ว ในยุคนั้น ภาคอีสานได้รับอิทธิพลจากขอม มีการสร้างโรคาศาตราเป็นจำนวนมากในภาคอีสาน มีการนำความรู้ทางด้านการรักษาโรค ทั้งจากขอม และอินเดีย เข้ามาประยุกต์ใช้ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 19 อิทธิพลจากลาวได้แพร่ขยายเข้ามาสู่ภาคอีสาน องค์ความรู้ในการดูแลรักษาโรคต่าง ๆ จึงได้พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่า ระบบการแพทย์ของภาคอีสาน แตกต่างจากระบบการแพทย์ของภาคอื่น ๆ ในประเทศไทย

สมุนไพรมะพร้าวที่คนอีสานใช้ส่วนใหญ่เป็นพรรณไม้ ที่อยู่ในป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นป่าหลักของภาคอีสาน องค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรมะพร้าวของภาคอีสานแตกต่างจากภาคอื่น ๆ พบว่าพรรณไม้ไม่น้อยกว่า 20 ชนิด ที่มีการใช้อยู่ในตำรายาต่าง ๆ ของหมอยาพื้นบ้านอีสาน

ปัญหาที่พบในการพัฒนาการแพทย์พื้นบ้านอีสาน

1. ศรัทธาของประชาชนที่มีอยู่ในเขตเมืองและเขตชานเมือง ที่มีต่อการแพทย์พื้นบ้านลดลง แม้ว่าศรัทธาของคนในชนบทยังคงมีอยู่ แต่การแทรกแซงโดยสื่อต่าง ๆ ทำให้การบริการลดลง

2. ระบบการศึกษาไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงานของแพทย์พื้นบ้าน ในระบบการศึกษาขาดการสอนให้มีการพึ่งพาตนเอง หรือให้มีการเชื่อมต่อกับความรู้เดิมที่มีการปลูกพืชเป็นยาสามัญประจำบ้านการปฐมพยาบาลเบื้องต้นใช้ระบบแนวคิดทางตะวันตกทั้งหมด

พฤติกรรมของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของสื่อ 3 ระดับ คือ

1. การเปลี่ยนแปลงของระบบครอบครัว ซึ่งเดิมเป็นครอบครัวแบบขยาย เมื่อมีคนเจ็บป่วยในบ้านสามารถพึ่งพาให้กำลังใจกันได้ แต่ในปัจจุบันระบบครอบครัวเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยว ความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติแม้จะยังมีอยู่แต่เป็นแบบหลวม ๆ การพึ่งพากันแบบเดิมมีน้อยลง

2. การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชุมชน เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ถนนเข้าสู่หมู่บ้านมากขึ้น โดยเฉพาะในภาคอีสานถือได้ว่าการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านมากที่สุด ผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ 40 กว่าปีเศษที่ผ่านมา โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ที่เข้ามากับความเจริญทางวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกตามวิถีชีวิตแบบเมืองทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านตามไม่ทัน

3. การเปลี่ยนแปลงด้านชีวภาพของชุมชน เนื่องจากสื่อในรูปแบบต่าง ๆ มีมากขึ้นการรับรู้ข่าวสารของชุมชนมีมากและรวดเร็วทำให้พฤติกรรมในการบริโภคของคนเปลี่ยนแปลงสมดุลของร่างกายจึงมีความแปรปรวนมาก ประชาชนมีการปรับตัวให้มีวิถีในการดำเนินชีวิตในรูปแบบของคนเมืองมากขึ้น

การให้บริการของภาครัฐและกฎหมายเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน ตำราที่ถูกบันทึกไว้ในหนังสือผูกส่วนใหญ่ถูกทำลายไปพร้อมกับชีวิตของหมอ เนื่องจากภาครัฐมีกฎหมายห้ามรักษาโดยใช้สมุนไพร การขาดความต่อเนื่องจากประเด็นดังกล่าว ทำให้คนรุ่นหลังไม่เห็นความสำคัญของหนังสือผูกจึงขายให้กับคนต่างชาติไปเป็นจำนวนมาก

ในระยะ 5 ปีที่ผ่านมา แม้ระบบการแพทย์พื้นบ้านจะถูกฟื้นฟูและได้รับการยอมรับจากชุมชนอยู่บ้าง แต่ก็ยังมีอุปสรรคด้านกฎหมายบางประการที่ทำให้องค์ความรู้ด้านนี้เป็นไปอย่างผิวเผินและไม่มีความต่อเนื่อง แหล่งทรัพยากรถูกทำลาย ป่าสาธารณะจำนวนมากถูกทำลายเนื่องจากการเพิ่มจำนวนประชากร การส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง ฝ้าย ทำให้ป่าซึ่งเป็นแหล่งของสมุนไพรถูกทำลายไปด้วยประกอบกับระบบการศึกษาไม่ได้สอนในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัว ทั้งครูและนักเรียนขาดความรู้เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ทำให้ไม่เห็นคุณค่าของพรรณไม้พื้นเมือง พรรณไม้จึงไม่ได้รับการอนุรักษ์

สุขภาพวิถีไท ยังเป็นที่พึ่งพาได้

ในหลายชุมชนยังมีการใช้บริการรักษาด้วยสมุนไพรจากหมอพื้นบ้าน ภูมิปัญญาที่สามารถฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมได้มีประสิทธิภาพมากกว่าการปลูกป่า โดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าของชุมชน ร่วมสร้างแนวทางการฟื้นฟูป่าบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กลับคืนสู่ความสมดุลและเป็นแหล่งเรียนรู้สมุนไพรความหลากหลายของชีวภาพที่มีคุณค่ามหาศาลต่อการสร้างสุขภาพดี วิถีไท

ปัจจัยที่ทำให้มีการใช้บริการจากหมอพื้นบ้านยังคงอยู่ได้คือ ระยะทางจากหมู่บ้านมายังสถานีอนามัย หรือโรงพยาบาลไกลมาก หมอยาพื้นบ้านจึงเป็นทางเลือกที่สำคัญ โดยปกติแล้วชุมชนเหล่านี้ ถ้าเป็นการเจ็บป่วยธรรมดาจะรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน ยกเว้นถ้ามีอาการหนักจะไม่รู้สึกตัว หรือไม่สามารถขยับร่างกายได้จึงจะพามารักษาในเมือง

สภาวะทางเศรษฐกิจ ประชาชนบางกลุ่มมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีจะเลือกใช้บริการจากหมอพื้นบ้านก่อนและการปรับตัวของหมอพื้นบ้านในปัจจุบัน เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป หมอยาพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้มีคุณธรรม เข้าใจคนไข้ มีความรู้พื้นฐานของคนในชุมชนมีการรักษาแบบองค์รวม

สาเหตุจากความล้มเหลวของการรักษาตามแผนการรักษาแบบแยกส่วนตามแผนการรักษาแบบตะวันตก ทำให้ผู้ใช้บริการส่วนหนึ่งยังคงพึ่งพาหมอพื้นบ้าน

และมีบางส่วนที่การวินิจฉัยของแพทย์แผนปัจจุบันลงความเห็นว่าไม่มีทางรักษาแล้ว คนไข้เหล่านี้จะถูกนำไปหาหมอยาพื้นบ้าน ซึ่งเป็นทางเลือกสุดท้าย

การเรียนรู้สุขภาพ วิธีไทย แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อม ท้องถิ่น (สวนลุงโชค)

เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการรักษาแบบพื้นบ้าน ทำให้ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้ในด้านสุขภาพ เป็นการรักษาสุขภาพบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย กรณีการนวด ที่พัฒนามาจากการนวดช่วยเหลือกันเองภายในครอบครัว ทำให้ผ่อนคลายกล้ามเนื้อ ทำให้รู้สึกสบาย โดยใช้อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายในการนวด เช่น ศอก เข่า เท้า ฝ่ามือ หากฝึกฝนปฏิบัติจนมีความชำนาญแล้ว จะสามารถช่วยรักษาโรคได้

การฝึกบริหารร่างกาย-ใจ ซึ่งเป็นการบริหารร่างกายของไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งเน้นการฝึกกลมหายใจและใช้สมาธิร่วมด้วย เป็นการบริหารกาย บริหารจิต รวมทั้งช่วยในการบำบัดอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เมื่อได้ฝึกปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จะเป็นการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรคได้เป็นอย่างดี และช่วยให้สามารถจัดสมดุลของโครงสร้างให้แก่ร่างกาย

พืชสมุนไพรของไทย ซึ่งมีแหล่งกำเนิดอยู่ในป่าเขตร้อนชื้นที่มีความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศสมดุล แต่การพัฒนาที่มาพร้อมกับการสร้างอ่างเก็บน้ำ ไฟฟ้า ถนนหนทาง การบุกเบิกถางป่าเพื่อทำการเกษตรแผนใหม่ การทำสัมปทานป่าไม้ ส่งผลให้ป่าถูกทำลายไปมากแหล่งกำเนิดสมุนไพรจึงสูญหายไปเช่นกัน

ศูนย์เรียนรู้สุขภาพวิถีไทตั้งอยู่ท่ามกลางชุมชนเกษตรชาวไร่ ประกอบอาชีพทางการเกษตร มีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับผืนป่ามายาวนาน ซึ่งแวดล้อมไปด้วยสมุนไพร การเรียนรู้สุขภาพวิถีไท เพื่อส่งเสริมให้เกิดการยอมรับในการรักษาแบบพื้นบ้าน ที่มาจากรากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทย และสร้างความมั่นใจในสรรพคุณของยาสมุนไพร โดยการปรับปรุงรูปแบบและกระบวนการผลิตยาจนเป็นที่ยอมรับ ปัจจุบันการแพทย์แผนไทยได้รับการรื้อฟื้นคุณค่า นำไปสู่ทางเลือกในการใช้สมุนไพร รักษาโรคบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย เมื่อร่างกายเกิดการเสียสมดุลในธาตุทั้ง 4 ทั้งดิน น้ำ ลม ไฟ พืชสมุนไพรต่าง ๆ จะมีสรรพคุณในการช่วยคืนความสมดุลให้แก่ร่างกาย

เทคโนโลยีพื้นบ้าน: สมุนไพรในแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและ สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค)

การศึกษาเรียนรู้ และนำมาปลูกในสวนวนเกษตรลุงโชค หลากหลายด้วยพืชสมุนไพร กว่า 200 ชนิด จากการจัดทำทำเนียบพันธุ์ไม้สมุนไพร โดยมีกระบวนการตั้งแต่การทดลองปลูก การขยายพันธุ์ การนำพืชสมุนไพรที่ปลูกมาสกัดเป็นยา มากลั่นเป็นน้ำมันหอมระเหย โดยหม้อกลั่นที่มีคุณภาพ มีการตรวจสอบคุณภาพ การเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพร สรรพคุณของตัวยาแต่ละชนิด การใช้ยาสมุนไพร และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในสวน

กลุ่มผู้ที่เชื่อมั่นในสรรพคุณของยาพื้นบ้านไทย จึงพยายามสร้างความรู้ ความเข้าใจในการรักษาแบบพื้นบ้าน เพื่อให้เกิดการยอมรับในสรรพคุณ ศักยภาพของสมุนไพร และทำให้คนทั่วไปหันมาใช้ยาสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการดูแลสุขภาพ โดยการพึ่งตัวเองในชุมชน

สร้างชุมชนที่มีการจัดการ ดูแลสุขภาพแบบพึ่งตนเองได้ภายในชุมชน มีหมอยาพื้นบ้านเป็นที่พึ่งยามเจ็บไข้ได้ป่วย ผนวกกับการอนุรักษ์พืชสมุนไพร เพื่อคงไว้ซึ่งวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านที่มีศักยภาพ และพึ่งตัวเองได้ในชุมชน

การพึ่งตนเองนั้นเกิดจากศักยภาพของมนุษย์ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ค่านิยม และคุณค่าของความเป็นชุมชนของท้องถิ่นนั้นเป็นการเฉพาะ โดยมีการเชื่อมโยงกันหล่อหลอมออกมาเป็นจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง จิตสำนึกของความเป็นชุมชน จิตสำนึกรักและหวงแหนชุมชนของคนที่จะให้มีชีวิตร่วมกันเป็นไปได้อย่างดี นับเป็นการพัฒนาโดยองค์รวม (holistic) ที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป ซึ่งผิดกับอดีตที่เน้นการพัฒนาส่วนบน เช่น บริษัท นายทุน อุตสาหกรรมต่าง ๆ เป็นต้น เน้นการพัฒนาที่เจริญทางด้านวัตถุที่สามารถวัดได้เป็นตัวเงิน หรือระดับของรายได้ การพัฒนาตามกระแสหลักนี้ได้ทำให้โลกและเราต้องผิดหวัง โดยเฉพาะในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ถือได้ว่าเป็นตัวแบบของการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) ชาวบ้านในท้องถิ่นได้ใช้ศักยภาพของตนเอง ศักยภาพความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local

wisdom) ที่ได้รับการสั่งสมจากประสบการณ์มาช้านาน ตกผลึกเป็นองค์ความรู้ เพื่อที่จะดำรงวิถีของคนในชุมชน ดำรงไว้ซึ่งความเป็นชุมชนให้อยู่ได้สืบมาจนถึงทุกวันนี้

การรวมพลังความสามัคคีกันของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเกษตร สิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยที่ชาวบ้านมิได้ขอความช่วยเหลือจากภายนอกเลย ชุมชนของพวกเขาก็สามารถดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ผู้ศึกษาจึงเล็งเห็นว่า การพัฒนาโดยใช้หลักการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) จะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการพัฒนาประเทศของเราให้เข้มแข็ง ท่ามกลางการพัฒนาในกระแสทุนนิยมโลก (capital)

ศักยภาพการพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตร เพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

การพึ่งตนเองนั้นมีหลายด้าน แต่ผู้ศึกษาได้แบ่งการพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ออกเป็น 5 ด้าน ประกอบด้วย

การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ

การพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ มีข้าว พืชผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ และนำส่วนเกินเข้าร่วมกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ เป็นแนวทางที่ผู้นำชุมชนเรียกว่า เกษตรอินทรีย์วิถีชุมชน หรือเกษตรอินทรีย์วิถีพอเพียง เป็นแนวทางรูปธรรมที่ขยายตัวในพื้นที่ชุมชนทั่วประเทศ

หัวใจสำคัญคือ การเปลี่ยนระบบความคิด ปรับกระบวนการทัศนคติในการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนวิถีคิดต้องเริ่มจากคิดเพื่อให้ครอบครัวมีกินก่อน เมื่อมีเหลือค่อยเอาไปขาย วิถีคิดของวนเกษตรคือไม่ใช่ทำทุกอย่างเพื่อเข้าสู่ระบบตลาด แต่ทำเพื่อสนองความต้องการของชีวิตมากกว่า โดยคิดถึง ความสำคัญของการปลูกพืชเอาไว้กิน การริเริ่มโดยตัวของเกษตรกรเอง ต้องคิดให้ตก

ผลึกว่า การสร้างรายได้คือการลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ที่สำคัญคือ ทำอย่างไรเราจะลดรายจ่ายแต่ละวันลงได้

เมื่อเริ่มต้นที่การปรับวิธีคิดแล้ว ขั้นต่อไปก็ต้องมาเรียนรู้ด้านเทคนิค วิธีการในการทำวนเกษตร ไม่ใช่เรื่องของเทคนิควิธี ไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว ในทางเทคนิควนเกษตรหมายถึงการปลูกพืชอย่างผสมผสาน มีสิ่งที่สามารถตอบสนองให้การดำรงชีวิตของคนมีปัจจัยสี่พื้นฐาน มีอาหารที่ได้จากพืช ได้จากสัตว์ ทั้งที่ปลูกไว้ ทั้งที่เป็นผลเสีย เนื่องจากที่ปลูกไว้ กลายเป็นผลผลิตของธรรมชาติ

การปลูกพืชแบบรวมหลายชนิดแบบป่า ทำให้เกิดความสมดุลธรรมชาติ ระบบธรรมชาติที่โยงใยสู่ชีวิตมนุษย์ หมายถึงการใช้ที่ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่า การจัดการระบบนิเวศน์ชีวิตต้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ธรรมชาติ

วนเกษตรในระบบนิเวศน์ ไม่มีกระบวนการวิวัฒนาการย้อนกลับ มีแต่การสร้างระบบของความร่วมมือที่เข้มแข็งและเหมาะสมขึ้นมาแทน เราไม่หวังที่จะย้อนถอยหลังกระบวนการ โลกาภิวัตน์ แต่ต้องพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เข้มแข็งกว่า ด้วยการพึ่งพาตนเอง ด้วยความเกื้อกูล และด้วยความสมดุลขึ้นมาทดแทน

การพึ่งตนเองทางสังคม

การเสริมสร้างและส่งเสริมให้ชุมชนร่วมมือกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในปัจจัยพื้นฐานบางอย่างไม่สามารถพึ่งตนเองในครอบครัวได้ ต้องพัฒนาการพึ่งตนเองอย่างเป็นระบบ เช่น ระบบวนเกษตร จะต้องยอมรับกันว่าระบบเศรษฐกิจใหม่ที่มุ่งเน้นเงินตรา มากกว่าคุณค่าทางสังคมและจิตวิญญาณ ได้ทำให้สังคมในชนบทต้องแตกสลาย ค่านิยมการบริโภคแบบใหม่ทำให้มนุษย์เป็นผู้ที่ทำลายมากขึ้น ความเห็นแก่ตัวเพิ่มมากขึ้น แบบแผนวัฒนธรรมความเกื้อกูลได้ถูกทำลายลง ผู้คนต่างเร่งรีบที่จะแย่งเป็นเจ้าของเงินตราให้มากที่สุด

ระบบการผลิตแผนใหม่สอนให้คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น โดยเฉพาะการตลาดที่เอาเปรียบ สอนให้คนคิดค้นวิธีคดโกง ชาวบ้านต้องเร่งรีบในการผลิตสินค้าสู่ตลาด แรงงานถูกตีราคาเป็นเงินตราต่างวาด การแบ่งปันถูกลดทอนลง เพราะเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดมากขึ้น ประเพณีวัฒนธรรมถูกวิพากษ์ว่าเป็นความฟุ่มเฟือย โดยละเลยคุณค่าในเชิง

สังคม ทั้งหลาย ทั้งปวงล้วนเกิดจากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ และการผลิตเพื่อ
ตอบสนองเงินตรา

แต่ระบบวนเกษตร กำลังจะย้อนกลับไปสู่การถือที่ดินที่เคยมีมาในสังคมมนุษย์ ซึ่ง
จะย้อนวิถีที่มีคุณค่าให้มากขึ้น ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นกุญแจสำคัญที่จะกำหนดทิศ
ทางการพัฒนานวนเกษตรในอนาคต โดยวิธีการหลากหลายรูปแบบ เช่น การใช้อุปกรณ์
สื่อ การสร้างเงื่อนไข เช่น การประชุม การจัดกลุ่มเสวนา การศึกษาดูงาน เป็นต้น

การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติ

เป็นการพึ่งตนเองบนฐานองค์ประกอบ 3 ประการ คือ คน ความรู้ และทรัพยากร
โดยการพัฒนาศักยภาพของคน ค้นหาทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น มาพัฒนา ให้เกิด
ประโยชน์สูงสุด บนฐานความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นนั้น

เมื่อมีที่ดินเป็นของตนเองควรปลูกต้นไม้ลงไป จะปลูกอะไรก็ตามใจ การปลูก
ต้นไม้ก็คล้ายกับนำเงินไปฝากธนาคาร การปลูกต้นไม้ลงไปในดินถือเป็นการออมชนิดที่
มีหลักประกันค่อนข้างแน่นอนและไม่มีใคร โกงได้ การปลูกต้นไม้อะไรก็ตามถ้าหวังผลให้
ต้นไม้ที่เจริญเติบโตได้ระดับดีพอ หรือได้รับผลสูงต้องไม่ปลูกในที่ดิน โลงแจ้ง
ปล่อยให้เป็นที่รกไว้ก่อนแล้วปลูกไม้แทรกลงไปเรื่อย ๆ โดยวิธีการไม่ไถดินปล่อยให้ดิน
ปรับสภาพเอง ปลูกไม้หลายชนิดใกล้เคียงกับสิ่งที่เป็นธรรมชาติ หรือที่ธรรมชาติสร้าง
ให้มากที่สุด เจตนาคือ สร้างความสมดุลของพืช เริ่มมีสิ่งที่เป็นธรรมชาติเพิ่มขึ้น

การพึ่งตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางดังกล่าว ไม่ต้องการพันธุ์พืช
จากห้องทดลอง หรือต่างประเทศ ไม่ต้องการเทคโนโลยีใหม่ การลงทุนต่ำ เป็นการ
ยืนยันว่าความพอเพียงไม่ได้มีความหมายเฉพาะกับประชาชนในชุมชนเท่านั้น แต่มี
นัยสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริการด้วย การลงทุนในอุตสาหกรรมพอเพียง
ไม่ได้หมายถึง เน้นเงินลงทุนจากต่างชาติ วัตถุดิบจากต่างชาติ ผลกำไรของต่างชาติ
อุตสาหกรรมแบบพอเพียงหมายถึง เน้นการพึ่งตนเองด้านเงินลงทุน ฐานทรัพยากร
ภายใน และประโยชน์ตกอยู่กับคนไทยด้วยกัน

การพึ่งตนเองด้านเทคโนโลยี

การจัดการพลังงานในระดับครอบครัวและชุมชน เป็นการเรียนรู้ให้เกิดเป็นความตระหนักถึงปัญหาของการใช้พลังงานที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิต ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ โดยผ่านกระบวนการวางแผนพลังงาน การเรียนรู้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการใช้พลังงานหมุนเวียนและประหยัดพลังงาน ที่สำคัญคือคุณค่าเรื่องราวของพลังงาน ทำให้คนมองย้อนตนเองว่าจะมีวิถีการดำเนินชีวิตอย่างไร

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) ได้ตระหนักถึงคุณค่าของพลังงานและการจัดการพลังงานระดับท้องถิ่น เช่น การใช้เตาเผาถ่านด้วยถัง 200 ลิตร แทนเตาเผาถ่านแบบเดิมคือ การเผาด้วยแกลบและดินกลบ ทั้งนี้เพื่อลดการตัดต้นไม้ใหญ่ ถ่านที่ได้จะมีประสิทธิภาพสูง และกระบวนการนี้สามารถเก็บน้ำส้มควันไม้มาใช้ในการเกษตรได้ เป็นการเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์พลังงานที่ชุมชนต้องใช้ไม้ เป็นการส่งเสริมให้ทุกคนต้องปลูกต้นไม้เพิ่ม จากการได้เรียนรู้เทคโนโลยีเตาเผาถ่านนำมาสู่การรักษาต้นไม้มากขึ้น ใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าจากที่เคยเผาทิ้งก็นำมาเผาถ่านได้

การจัดการเรื่องพลังงานไม่ใช่แค่การใช้เทคโนโลยี ไม่ใช่แค่การวางแผนให้ประหยัดพลังงาน แต่พลังงานเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต เรามีเป้าหมายการดำเนินชีวิตอย่างไร ก็ส่งผลต่อการบริโภคพลังงานด้วยเช่นกัน มนุษย์เราต้องการความสุข ความพอเพียง ครอบครัวอบอุ่น มีรายได้พอเพียง ไม่เป็นหนี้ สุขภาพแข็งแรง จิตใจสงบ ได้รับการยอมรับในสังคม มีธรรมะ และวัฒนธรรมประเพณีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว อยู่ในสังคมที่มีการพึ่งพาอาศัยกัน มีความยุติธรรม เสมอภาค และมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

การพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ

การจัดสภาพพื้นที่ในแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น (สวนลุงโชค) เป็นการจัดความสัมพันธ์ทางด้านสิ่งแวดล้อม ให้ปรับตัวผู้สมดุลตามฤดูกาลเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสรรพชีวิต ตามสภาพธรรมชาติที่เหมาะสม

สุขภาพวิถีไท เป็นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากัน เรียนรู้จากการเสริมสร้างภูมิปัญญาอย่างอิสระเพื่อสุขภาพที่พ้นจากพันธนาการ อิสระจากความเจ็บป่วย ความทุกข์ และความบีบคั้นทั้งปวงเพื่อก้าวไปสู่ประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

คุณค่าแห่งภูมิปัญญา วัฒนธรรมชุมชนสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดี ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เกิดผลทั้งกาย-ใจ การฟื้นฟู ดูแล บำบัด ปรับสมดุลภายในเป็นอนุสงฆ์ ส่งผลให้ชุมชนมีสุขภาพะ มีภูมิคุ้มกันชุมชน สร้างระบบการดูแลสุขภาพที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นตอบสนองต่อปัญหาสุขภาพในอนาคต

การเรียนรู้สุขภาพ วิถีไท ในแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการรักษาแบบพื้นบ้าน ทำให้ชุมชนพึ่งพาตัวเองได้ในด้านสุขภาพ เป็นการรักษาสุขภาพบนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย กรณีการนวดที่พัฒนามาจากการนวดช่วยเหลือกันเองภายในครอบครัว ทำให้ผ่อนคลายกล้ามเนื้อ ทำให้รู้สึกสบาย โดยใช้วิธีต่าง ๆ ของร่างกายในการนวด

การฝึกบริหารร่างกาย-ใจ ซึ่งเป็นการบริหารร่างกายของไทยที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งเน้นการฝึกกลมหายใจและใช้สมาธิร่วมด้วย เป็นการบริหารกาย บริหารจิต รวมทั้งช่วยในการบำบัดอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น เมื่อได้ฝึกปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จะเป็นการส่งเสริมสุขภาพป้องกันโรคได้เป็นอย่างดี และช่วยสามารถจัดสมดุลของโครงสร้างให้แก่ร่างกาย

องค์ประกอบของความสำเร็จในการพึ่งตนเอง

การพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น เป็นการพัฒนาที่พึ่งตนเองมาโดยตลอดนับตั้งแต่การบุกเบิกถิ่นที่อยู่ การทำสวน ทำไร่ การดำรงชีพท่ามกลางขุนเขา เรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริง กลายมาเป็นประสบการณ์ ความรู้ที่ได้สืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ความรู้ในเรื่องเกษตรแบบวนเกษตร ความรู้ในเรื่องการบำรุงรักษาดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น สิ่งเหล่านี้กลายเป็น “ภูมิปัญญา” หรือที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (local wisdom) ที่ไม่สามารถศึกษาจากห้องเรียนได้ ซึ่งต่างจากการ ศึกษาในปัจจุบันที่เน้นการท่องจำเหมือนนกแก้วนกขุนทอง

ความสำเร็จในการพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น จึงน่าจะเป็นต้นแบบของการเรียนรู้ในเรื่องของการพัฒนาชุมชน

แบบพึ่งตนเองให้แก่ชุมชนต่าง ๆ ของประเทศได้เป็นอย่างดี ความสำเร็จในการพัฒนา นั้นมิใช่เกิดจากการลอกเลียนแบบ แต่เป็นการเรียนรู้ ศึกษาถึงการพัฒนาของชุมชนนั้น ศึกษาถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ศักยภาพของชุมชนนั้นว่าพวกเขาทำอะไรถึงรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนท้องถิ่นของพวกเขาและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการที่ผู้ศึกษาได้เข้าไปศึกษา เรียนรู้ถึงความสำเร็จในการพัฒนาแบบ พึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น ผู้ศึกษาได้ศึกษาวิเคราะห์ผลของความสำเร็จที่ประกอบเข้าด้วยกันในหลายด้าน นับว่า เป็นการพัฒนาแบบองค์รวม (holistic) ที่นำไปสู่ความสำเร็จของการพัฒนาอย่างแท้จริง องค์ประกอบของความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้ การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

1. ศักยภาพ ความสมบูรณ์ทางด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูป่าด้วย กระบวนการอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ผนวกกับความเข้าใจในการฟื้นฟูป่า ส่งผลให้การ ฟื้นฟูระบบนิเวศน์กลับมาที่มีความชุ่มชื้น อุดมไปด้วยพรรณไม้นานาพรรณ มีความ หลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น ลักษณะภูมิศาสตร์ของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการ พึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นที่มีจำกัด เป็นตัวกำหนดให้ต้องปลูกต้นไม้หลายชนิด รวมไว้ในแปลงเดียวกัน เป็นการปลูกไม้โดยวิธีเลียนแบบป่าธรรมชาติ ทำให้ต้นไม้เบียด ตัวพุ่งสูงสู่ด้านบนเพื่อรับแสงแดด การบำรุงป่าหรือสวนผลไม้จึงเป็นไปตามวิถีทาง ธรรมชาติ โดยอาศัยระบบนิเวศของพืชและสัตว์ ความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้ต่าง ๆ และระดับของรากต้นไม้ที่ต่างกันสามารถเป็นตัวลดการแพร่ระบาดของศัตรูพืชได้ตาม ธรรมชาติ

นับว่าความอุดมสมบูรณ์ทางด้านธรรมชาติเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนอาศัยอยู่ กับธรรมชาติแบบเกื้อกูลกันและควบคุมซึ่งกันและกันได้อย่างสมดุล ผลของความ เปลี่ยนแปลงในด้านความหลากหลาย ทั้งพรรณพืช สมุนไพรและสัตว์ ทำให้ชาวบ้านใน พื้นที่เองต่างมีความมั่นใจเพิ่มมากขึ้นในการอนุรักษ์และฟื้นฟู สามารถร่วมกันทำขึ้นเอง โดยองค์กรชุมชน เพราะที่ผ่านมาจะเห็น โดยตลอดไฟป่าจะเผาไหม้ทำลายพื้นที่ป่าใน พื้นที่ จนไม่หลงเหลือความอุดมสมบูรณ์ ผลแห่งความร่วมมือช่วยกันในการฟื้นฟูทำให้

ในปัจจุบันชุมชนรอบพื้นที่ที่มีโอกาสได้ใช้ประโยชน์ต่าง ๆ จากพื้นที่ที่ส่งผลย้อนกลับมา กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ

2. วิถีชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี สิ่งที่เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงศักยภาพในการดูแลรักษาความอุดมสมบูรณ์ทางด้านธรรมชาติ ก็คือ ชุมชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติด้วยความอ่อนน้อมที่จะเรียนรู้ ดิน น้ำ ข้าว เกษตรกรไทยในอดีตมีความเคารพธรรมชาติเป็นอย่างสูง โดยเฉพาะ ดินและน้ำ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ให้กำเนิดและหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตในโลกนี้ รวมทั้งพืชพรรณ ัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากคำเรียกดินและน้ำว่า “แม่ธรณี” และ “แม่คงคา” รวมทั้งวิธีการปฏิบัติต่อดินและน้ำอย่างเคารพยกย่องในฐานะผู้มีพระคุณ

สำหรับชาวนานอกจากแม่ธรณีและแม่คงคาแล้ว ยังมีแม่โพสพซึ่งเปรียบเสมือน มารดาของชาวนาโดยตรงอีกด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ทั้งสามกับชาวนานั้น มีมากกว่าความสัมพันธ์ในระบบการผลิตและบริโภคเท่านั้น แต่ยังรวมถึงวิธีการดำรงชีวิต ทั้งหมดของชาวนาที่ได้รับการปรับให้สอดคล้องกันมานานนับร้อยนับพันปี วิถีชีวิตและ วิธีการผลิตตลอดจนจารีตประเพณีและวัฒนธรรม ความเชื่อ สืบทอดตกทอดกันมาตาม ลำดับ สะท้อนความอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่ภายใต้ความเชื่อว่า น้ำคือ สายธารแห่งชีวิตที่ เชื่อมโยงชีวิตทุกชีวิตเข้าด้วยกัน และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งป่าและแม่พระธรณี อันเปรียบเสมือนสายรกที่เชื่อมทุกชีวิตสู่ครรภ์ของมารดา

ที่ผ่านมาชาวบ้านเรียนรู้เพื่อปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ ระบบนิเวศน์ โดยการเฝ้า สังเกตธรรมชาติ ทดลอง เรียนรู้ ปฏิบัติ กับความเป็นจริงของสภาพพื้นที่ บางครั้งต้อง เดินไปสังเกตดูว่าที่แห่งไหนมีไอนุ่นขึ้นมาตามพื้นดินถึงจะรู้ว่า เป็นบ่อน้ำ มีน้ำหรือไม่ ความรู้ของชาวบ้านที่ไม่ควบคุมธรรมชาติ แต่อาศัยความรู้เพื่อปรับตัวหรือปรับวิธีการ ผลิต เลือกรักษาพันธุ์แต่ละชนิด เลือกวิธีการใช้ทรัพยากร โดยไม่ไปเปลี่ยนแปลงและทำ ให้เกิดการสูญเสีย

3. ความเชื่อมั่นในศักยภาพ ความสามารถ ของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการ พึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและ สิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ต้องการเพาะเมล็ดกล้าพันธุ์ดีให้กับแผ่นดิน โดยฝากความหวังไว้ที่ เด็กและเยาวชน เริ่มจากชุมชนท้องถิ่นพัฒนากระบวนการจัดการศึกษาด้านการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง เน้นการมีส่วนร่วมของ
ผู้เรียน โดยใช้แหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ในท้องถิ่น

พื้นที่พัฒนาในโครงการอนุรักษ์เขาแผงม้า และแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อ
การพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ได้มีการประสานงานกับเขตการศึกษา
ประสานงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีโรงเรียนที่สนใจเข้าร่วมโครงการ และเพิ่มเติม
กิจกรรมลงไปใน การเรียนการสอน ซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งการเรียนตามเนื้อหา
บทเรียน อีกส่วนหนึ่ง คือ การเรียนรู้จากชุมชน มีการหลอมรวมเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้อง
กับวนเกษตร สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรชุมชน จัดทำหลักสูตรการเรียนรู้ท้องถิ่น
ทำแผนการสอน คิดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ในการจัดประสบการณ์เรียนรู้โดยให้เด็กเป็น
ศูนย์กลางยึดแนวทางการปฏิรูปการเรียนรู้ถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด จัดให้ผู้เรียน
ได้เรียนรู้ตามความต้องการ ท่ามกลางสถานการณ์จริงในแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อ
การพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ได้เรียนรู้สัมผัสกับธรรมชาติ เป็นประสบการณ์จริง
ได้พบกับพรรณไม้หลากหลายชนิดในสวน ต้นข้าว วิธีปลูกข้าว และสร้างจิตสำนึกในวิถี
ชีวิตเกษตรกร วิถีความเป็นไทย

สำหรับกิจกรรมดังกล่าวได้ทดลองจัดให้กับเด็กนักเรียนในชุมชน จำนวน 2
โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านคลองทราย และโรงเรียนบ้านคลองทุเรียน หลักสูตรการ
เรียนรู้เรื่องระบบสวนวนเกษตร การเพาะขยายพันธุ์ไม้ การตอนกิ่ง การใช้ประโยชน์จาก
พืชสมุนไพร ต่อมาได้เริ่มพัฒนาโครงการเรียนรู้ร่วมกับโรงเรียนในท้องถิ่น จำนวน 10
โรงเรียน โดยพัฒนาเป็นโครงการส่งเสริมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม พื้นที่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้สร้างปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ในท้องถิ่น
สร้างโอกาสการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชน โดยเน้นกระบวนการศึกษา รวบรวมองค์
ความรู้ในแหล่งเรียนรู้ พื้นฐานพัฒนาการของชุมชน รูปแบบวิถีชีวิตและการเกษตรกรรม
ความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในเขตชุมชนต้นน้ำลำพระเพลิง
ค้นหาและพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ขยายผลการเรียนรู้ ประยุกต์และบูรณาการ
ร่วมกัน โดยเครือข่ายการเรียนรู้ท้องถิ่น สนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดแนวทางพัฒนา
หลักสูตรเพื่อการเรียนรู้ท้องถิ่น โดยสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 3 นครราชสีมา
ได้มีส่วนสำคัญในการนำไปพัฒนาเป็นคู่มือและหลักสูตรการเรียนรู้

4. มีระบบการจัดการที่ดี การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองไม่ว่าจะพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรหรือไม่ว่าจะการพึ่งตนเองในด้านใด ๆ นั้นในสังคมไทยมีมาช้านานแล้ว แต่การพัฒนาจะยั่งยืนหรือไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ ว่าเหมาะสมกับท้องถิ่นนั้น ๆ หรือไม่ การพัฒนาแบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ได้ดำเนินการเองมาเป็นเวลานานแล้ว

รูปแบบการจัดการของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น คือ การปลูกพืชแบบรวมหลายชนิดแบบป่า ทำให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ ระบบทางธรรมชาติที่โยงใยสู่ชีวิตมนุษย์ หมายถึงการใช้ที่ดินทำประโยชน์ให้มีสภาพเป็นป่า การจัดระบบนิเวศน์ชีวิตต้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ธรรมชาติ

การจัดระบบวนเกษตรคือ การทำให้เกิดลักษณะการเพาะปลูก หรือการเกษตรแบบสมดุล มีสภาพคล้ายป่าธรรมชาติ เพาะธรรมชาติได้สร้างทุกอย่างขึ้นมาเพื่อให้เกิดความสมดุล

สำหรับการจัดการในการพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้น ได้มีการวางแผนการผลิตเอาไว้ 3 เรื่องคือ

1. การวางแผนการจัดการน้ำ
2. การวางแผนเวลา
3. การวางแผนชนิดของพืช

แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เป็นหน่วยจัดการความรู้ของชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดหลักสูตรเนื้อหา ด้านแนวคิด เทคนิค วิธีการวนเกษตร ในการฝึกอบรมกลุ่มเป้าหมายระดับต่าง ๆ การประชุมสัมมนา เสวนาเพื่อแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และจัดการศึกษาดูงานให้กับทุกกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นแบบอย่างของการจัดการเรียนรู้เพื่อพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

เปรียบเทียบการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น กับแนวการพัฒนาแบบพึ่งตนเองแนวอื่น ๆ

ในหัวข้อนี้ผู้ศึกษาจะเปรียบเทียบแนวคิดของการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของแนวต่าง ๆ โดยจะศึกษาเปรียบเทียบรวมทั้งหมด 5 แนวคิดด้วยกันคือ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกษตรกรรมยั่งยืน และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อที่จะได้ศึกษาถึงผลของการพัฒนาตามแนวต่าง ๆ ว่ามีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร โดยจะใช้รูปแบบการศึกษาเปรียบเทียบในเชิงพรรณนาก่อน แล้วนำมาสรุปรวบยอดออกมาเป็นตารางเปรียบเทียบ

เปรียบเทียบการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาในแนวทางของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ได้ทรงพระราชทานแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่เน้นเรื่องการพอมีพอกิน สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในด้านความเป็นอยู่ในระดับครอบครัวก่อน แล้วจึงสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ด้วยความสามัคคีกันภายใน จนมีความสามารถสร้างเครือข่ายกับภายนอกได้ ภายใต้อิทธิพลประโยชน์ร่วมกันอย่างเสมอภาค

จากแนวคิดที่กล่าวมาคร่าว ๆ จะพบว่าการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” จะมีจุดหลักอยู่หลายประการคือ การพัฒนาที่มาจากภายใน มิใช่ภายนอกมีลำดับขั้นตอนของการดำเนินการในขั้นต่าง ๆ และมีการร่วมมือจากภายนอกเพื่อเข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีที่ดินจำนวนน้อย ไม่ว่าจะด้านเทคโนโลยี การจัดการ ความรู้ วิชาการต่าง ๆ ด้านการระดมทุน ฯลฯ เพราะจะต้องมีการลงทุนค่อนข้างสูง

ส่วนแนวทางการพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น เป็นการพัฒนาที่มาจากจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง การนำองค์ความรู้ที่ได้จากการเก็บเกี่ยวประสบการณ์ นำแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่นำไปสู่การพึ่งตนเองมาปรับใช้ เรียนรู้ เน้นการพึ่งพิงตนเอง ต่อสู้ทางความคิด และการมีกินมีใช้อย่างยั่งยืน ทำรายจ่ายให้เป็นรายได้ ปลูกทุกอย่างที่กินได้ และกินทุกอย่างที่ปลูกได้ ด้วยหลักคิดใหม่

“เงินทองเป็นของมาตา ข้าวปลาเป็นของจริง” เน้นมีกินเป็นพื้นฐาน พื้นฟูป่า พื้นฟูความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืน โดยมีต้องรอหรือขอความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งผู้ศึกษาจะขอนำเสนอตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตาราง 1

การวิเคราะห์เปรียบเทียบการพัฒนาตามแนวพระราชดำริกับการพัฒนาในแนวทางของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

หัวข้อศึกษา	การวิเคราะห์เปรียบเทียบ	
	ทฤษฎีใหม่ “เศรษฐกิจพอเพียง”	แหล่งเรียนรู้ฯ
ความมั่นคงในชีวิต	ความมั่นคงในชีวิตจะเกิดขึ้น หากรู้จักความพอเพียง ลดความเสี่ยง เมื่อตั้งตัวได้จึงปรับตัวให้เข้ากับกระแสธุรกิจ โดยอาศัยความรู้ ความเข้าใจแบบสมัยใหม่ ร่วมมือกับองค์กรภายนอก	ความมั่นคงในชีวิตเกิดจากการพึ่งตนเอง แก้ไขปัญหาด้วยความสามารถของตนเอง
แนวคิดในการพัฒนา	เน้นการพอมีพอกิน ช่วยเหลือตัวเองได้ก่อน แล้วจึงสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน สามารถสร้างเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน ได้ด้วยความสามัคคี	มีความคล้ายคลึงกัน ทำให้พอมีพอกิน เหลือจึงขาย พึ่งตนเองก่อน ด้วยภูมิปัญญาที่มีอยู่
ความช่วยเหลือจากรัฐ	ยังจะต้องได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกไม่ว่า รัฐหรือองค์กรเอกชน ในด้านเทคโนโลยี การจัดการ ฯลฯ	มีต้องรอการช่วยเหลือจากภายนอก แก้ปัญหาด้วยตนเอง ปัจจุบันเป็นแหล่งเรียนรู้ฯ สำหรับชุมชนทั้งภายในและภายนอก

เปรียบเทียบการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการพัฒนาในแนวทางของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น มีแนวทางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม เนื่องจากที่ผ่านมามุ่งแต่การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ความเจริญเติบโตทางวัตถุ ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำไปใช้โดยไม่มีขีดจำกัด ขาดความสมดุล เกิดภัยต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมหาศาล

ดังนั้นแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ามาในกระบวนการพัฒนา แต่ก็ยังให้ความสำคัญเรื่องของเศรษฐกิจเช่นเดิม โดยรูปแบบการพัฒนาให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ทั้งหมด หากเราละกิลเลส 3 อย่างนี้ไม่ได้ คือ (1) ตัณหา ความอยากบำรุงตนเองให้พร้อมด้วยวัตถุ (2) มานะ ความต้องการมีอำนาจครอบงำผู้อื่น (3) ทิฐิ ความยึดมั่น คลั่งไคล้ในค่านิยมลัทธิ อุดมการณ์เป็นปัญหาที่แก้ยากที่สุด

ตาราง 2

การวิเคราะห์เปรียบเทียบการพัฒนาที่ยั่งยืนกับการพัฒนาในแนวทางของแหล่งเรียนรู้ การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น

หัวข้อศึกษา	การวิเคราะห์เปรียบเทียบ	
	แนวพัฒนาที่ยั่งยืน	แหล่งเรียนรู้ฯ
คน	มองว่าเป็นผู้ทำให้เกิดปัญหา ดังนั้นจึงต้องลดปริมาณหรือควบคุมมิให้มากขึ้น รวมถึงการให้การศึกษาการพัฒนาเพื่อเป็นตัวเชื่อมระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา	มองว่าคนนั้นมีคุณค่าในการพัฒนา ดำรงอยู่ของชุมชน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	มองว่าทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายไปเพื่อนำไปใช้ในกระบวนการพัฒนาในกระแสหลัก จึงต้องควบคุมมิให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายจนหมดไป และรักษาฟื้นฟูให้สมบูรณ์ ตลอดจนการออกกฎหรือระเบียบต่าง ๆ มาควบคุม	สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ แต่ใช้ด้วยความระมัดระวังมิใช่ใช้เป็นอย่างมาก แต่เป็นผู้ให้กับธรรมชาติด้วยเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติได้อย่างสมดุล
เป้าหมายของการพัฒนา	เป็นการพัฒนาเพื่อให้เกิดความสมดุล โดยคนเป็นตัวเชื่อมระหว่างกิจกรรมการพัฒนาทางเศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม	มองเป้าหมายของการพัฒนาใกล้เคียงกับแนวการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่เน้นในเรื่องของการพึ่งตนเองทางด้านภูมิปัญญาวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมมากกว่าเศรษฐกิจ

จะเห็นได้ว่าแนวทางแก้ไขของการพัฒนาที่ยั่งยืน อยู่ที่การพยายามที่จะสร้างฐานความคิดขึ้นมาใหม่ ส่วนแนวทางการพัฒนาของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นนั้นใช้หลักคุณธรรมเป็นหลักการในการปฏิบัติอยู่ร่วมกันของชุมชน รวมทั้งการมีมุมมองการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ใช้โดยมีขีดจำกัด ให้ความสำคัญเคารพต่อทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสมดุลและรักษาให้คงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน